DE NIEUWE STEM

1

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
ELFDE JAARGANG / JAN. 1956

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J. B. CHARLES / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kuinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELD-BIBLIOTHEEK

AMSTERDAM
Admiraal de Ruyterweg 545
Giro 1677

ANTWERPEN
Lange Koepoortstraat 2
Giro 316339

INHOUD

	blz.
Redactie, Ter opening van de elfde jaargang	1
J. C. van Schagen, De opstandige grootvader	3
Jan Romein, Het probleem der waarheid in de biografie	16
Frans de Bruyn, De Pelgrims	33
A. Romein-Verschoor, Nederlands Proza	41
Peter van Steen, Nieuwjaar	47
Apie Prins, Thuiskomst en Vertrek	48
Kort Bestek	60
Ex Libris	63

TER OPENING VAN DE ELFDE JAARGANG

De tien jaren gedurende welke De Nieuwe Stem heeft bestaan, wegen zwaar in de nieuwste geschiedenis. Zelden is een tijdvak zo vol geweest van hoopvolle verwachtingen, zelden zo vol ook van beangstigende bedreigingen van mogelijke verschrikkingen, die tot op heden onvoorstelbaar waren.

Een tijdschrift als De Nieuwe Stem dat opgericht is met de bedoeling zowel de tekenen des tijds in hun onderscheiden aspecten te weerspiegelen en te doen verstaan als ook naar vermogen een eigen stem in die tijd te doen horen, zal in zijn tien jaargangen uiteraard een tijdsbeeld weergeven dat belangstelling en overweging verdient.

Dat dit tijdsbeeld niet objectief kan zijn spreekt vanzelf, dat het geen karikatuur zal wezen, daarvoor staan, menen wij, zowel de intenties van de redactie als het gehalte der medewerkers borg. De Nieuwe Stem geeft in geen geval een partijdig beeld in zover zij aan geen politieke partij of godsdienstige, casu quo wereldbeschouwelijke groep is gebonden. Anderzijds is haar visie, omdat zij wel degelijk een opinieblad is, geenszins neutraal of kleurloos. Van meet af heeft De Nieuwe Stem een progressieve, in brede zin genomen, humanistische mening voorgestaan. Dit karakter van onpartijdige maar strijdbare progressiviteit, van een ruime belangstellingssfeer geeft het tijdschrift een eigen en door geen ander maandblad op te vangen plaats onder onze periodieken. Bovendien zijn in zijn redactie vertegenwoordigers van de West, Vlaanderen en Indonesië opgenomen.

Het leek de redactie derhalve van belang in de komende jaargang een terugblik te geven op wat het tijdschrift heeft geboden. Tevens willen wij daarmee een tijdsbeeld geven op de verschillende terreinen waarop wij onze belangstelling hebben gericht. Zulk een terugblik is meer dan een retrospectieve beschouwing van een nabij verleden; hij betekent mede een te voorschijn laten treden van gezichtspunten ener actualiteit van langer adem, die preluderen op wat in de komende jaren kan gebeuren en op wat het tijdschrift in de toekomst denkt te geven.

„Maandblad voor cultuur en politiek" is de ondertitel van De Nieuwe Stem. Het zullen dus vooral de culturele en politieke aspecten zijn, die ter sprake moeten komen. Zij hangen naar onze mening nauw samen, omdat wij leven in een tijd, waarin men mag spreken van een primaat der wereldpolitiek waarin de vragen van universele vrede en wereldoorlog alle andere overheersen. Maar ook zal, aan de hand van

wat De Nieuwe Stem heeft gegeven aan literaire bijdragen in poëzie en proza - onder haar medewerkers komen toonaangevende vertegenwoordigers voor van wel al de generaties in onze huidige literatuur - een beeld van die literatuur kunnen worden gegeven en haar gewicht worden gewogen.

Voorts heeft De Nieuwe Stem een groot aantal opstellen geplaatst die zich uitstrekken over vraagstukken van filosofische, psychologische - ook parapsychologische - en artistieke aard. Problemen van wetenschapsbeoefening, stromingen en personen uit de wereldliteratuur verdienen een afzonderlijke beschouwing.

Verspreid over de afleveringen van de elfde jaargang zullen dus een aantal artikelen verschijnen die veel waardevols dat in de voorafgaande jaargangen ligt verscholen weer aan het daglicht brengen en tevens de actualiteit ervan aantonen. Zo houdt De Nieuwe Stem het nabije verleden levend en geeft zij aan het gebeuren van vandaag die achtergrond, waardoor zij haar taak van voorlichting over en doorlichting van wat zich in deze tijd in wezen afspeelt ook langs deze weg vervult.

Redactie

het smalste pad wordt je nog niet gelaten
daar is een beest dat alsmaar knaagt en knibbelt
dat aan je body, aan je ziel en aan je vonder snibbelt
ten slotte blijft er nog een dunne spriet . . . erg best in sprietjelopen
ben ik niet
en dan blijft ook die spriet nog niet, maar goed het ding staat
nu dan maar op tien
hoe lang dat blijft moet ik nog zien.

Maar dit staat vast: dat ééns ik het verdom
dan moet er maar van komen wat er komm'
dan zet ik rats de naald precies op honderd
en moet de afgrond dan maar ingedonderd
want nul en honderd dat is identiek
alwéér zo'n prachtig staaltje symboliek
als dat soms het moraaltje was, mijn compliment en 't rijmt op plas
toch houd ik 't nog maar even op die dooie tien
je wil per slot nog wel eens éven . . . zien.

J. C. van Schagen

DE OPSTANDIGE GROOTVADER

voor Njanja

I. Boutade Sénile

Ik heb de handle op de tien gezet, ja op de tien, wou je soms zien?
je gelooft het nog niet zo misschien?
ja man ik vind het ook beroerd benepen
maar 'k heb mijn les nu wel begrepen
van knijpen komt begrijpen als je voelt wat ik bedoel
ik heb de handle nu maar op de tien gezet
't is krap genoeg, toch kan 't maar nèt.

Ik heb de handle op de tien gezet, zo ga ik juist nog niet kapot
't is maximaal al is het rot
je zei? of dit nu de limiet . . . ? nee 't is niet veel meer
maar ja wat doe je eran? ik ben ook niet zo héél meer
't kon nog een massa maller . . . onderhand . . . je pad wòrdt smaller
ik heb me handle dan maar op de tien gezet
't is machtig wijs indeed en 't is ook pèt.

Ik heb de handle op de tien gezet, ja wéét ik wel jìj kan dat doen
ik weet het ook nog best van toen
toen jij en ik nog zeiden WIJ
toen waren daar nog zo geen tientjes bij, toen reed je minstens
vijf en tachtig
o man zwijgstil, het was moorddadig prachtig
beneden zestig was toen pestig . . . enfin ik heb 'em nou dan maar
'es op de tien gezet
dat is zoveel als tussen stoel en bed.

Ik heb de handle nu 'es op de tien gezet nee niet voorgoed,
dat heb ik in de gaten

II. Cardo

Nu alle meisjes dood zijn
nu het zout smakeloos is geworden in zichzelf
en alle dingen zo onzegbaar gaan vervelen
nu het Hoofd is leeggelopen
en het hart geen vraag meer weet
nu is de invasie der cijfers begonnen
het laatste stadium.

Milliarden cijfers passeren het Hoofd
dag en nacht en zonder ophouden passeren ze
horden en vlagen en zwermen van cijfers
kosmische stormen van cijfers
die passeren en maar passeren
en je begrijpt nu wel waarom al die oude mannetjes en vrouwtjes
daar aan de speeltafel zitten in Monte Carlo
en je begrijpt de beurskoersen
en hoe de eeuwen als leeuwen geeuwen
van de dodendans der cijfers

je begrijpt nu dat atoom en heelal allebei nul zijn
cijfers en alles is niets en niets is alles
en is dat dan nu het hele Spel? zo hebben wij gevraagd
is dat dan nu de val die ons zal vangen
broeder Ik?

Of keren we den zandloper om en zetten we den dolk recht in 't hart
van deze grondeloze verveling?
zetten wij den dolk recht in den zinnelozen stoet
één dolkpunt vertikaal in de woestijnen?

Eén punt
méér is ons niet besteld
welnu dan, in dit éne punt, het kruispunt van het kruis
waar horizont en loodlijn snijden
waar niets en alles kruisen en hetzelfde zijn
en eeuwig duurt hun strijd
hier is het dat wij staan.

Branden moet dit, eeuwig branden
dit punt dat wij in beide reeksen dan bestaan
alle cijfers zal het opzuigen
en iedere doodsgeeuw sterft erin
dit brandpunt dat nu komend is
omdat wij het willen:

een ster zijn.

III. Afrekening

1

Wat zouden we nu nog langer jenken en literair doen over het zwarte gat?
je weet wel dat zwarte gat onder ons leven
dat we zo gewichtig vinden
dat weten we nu heus allemaal wel
laten we het liever negéren
laten we het tarten en een kleinen tuin arrangeren
een kleinen hof van zomaar een paar aardige dingen
we hoeven hier waarachtig niet sentimenteel over te doen maar we kennen allemaal die dingen wel
waar het hart naar hongert
gut het is niets bijzonders, het zijn maar doodeenvoudige dingen maar er is geen hart dat er niet om schreeuwt
wèl dan, waarom zouden we dan zo'n drukte maken en niet eenvoudig een beetje goed voor mekaar zijn?
waarom zouden we niet een beetje spelen?
wat raakt ons dat oneindig geeuwen daaronder?
wat raakt ons dat oneindig schouderophalen?
dat straks met één lusteloze stommiteit wellicht ons ganse kaartenhuis in elkaar laat storten?
wat raakt het ons? of het komt? ja natuurlijk komt het, periodiek komt dat
maar wat raakt het ons? wij halen onze schouders nog véél hoger op
en met méér recht
omdat wij de weerlozen zijn
wij betalen verachting met verachting
verrèk zegt de weerloze en hij begint een nieuw tuintje
een eindje verderop.

2

Maar je moet niet luisteren naar de kleine kwakzalvers
allemaal hebben ze een patent-remedie van de Grote Tovenaar en ze zijn er gewichtig mee
en het gat blijft het gat maar dat is het ergste niet
dat weten we allemaal wel
het ergste is dat ze je tuintje verknoeien als je ze binnenlaat
dit moet eruit en dat moet erin
dit mag beslist niet en dat moet beslist wel
hun stupide bemoeien heeft geen einde
het ergste is dat ze je die aardige dingen willen afstelen
die paar aardige dingen waar we allemaal blij mee zijn zomaar doodgewoon
maar dat willen ze niet
je mag alleen maar krampachtig doen vanwege die Grote Tovenaar
waarvan nog niemand ooit iets gemerkt heeft
de stumper
ze willen je het hart afstelen, de kleine tovenaars, en ze stelen je het hart uit je tuintje
daarom sluiten we ze buiten, de gewichtige kleine wauwelaars
we hebben geen leugens nodig
waarom zouden we niet vanzelf een beetje goed zijn voor mekaar en voor onszelf?
waarom moeten we de paljassen zijn van de kleine tovenaars?
laten ze aan hun eigen touwtjes trekken
laten ze hun angsten zelf opeten
waarom zouden we niet zelf lachen en zelf de schouders ophalen?
waarom zouden we niet zelf leven en zelf sterven?
waarom zouden we altijd een ander moeten wezen?
als er getoverd moet worden dan zullen we dat zelf wel doen.

3

Want je moet je niet laten inmetselen door de dreigementen van de kleine wauwelaars
de dreigementen van dood en pijn
die kennen we wel
maar wat zou je je gevangen geven aan hun bête angst?
aan de angst van het zwarte gat voor zichzelf?
laat de doden de doden begraven
kun je een gat met een gat stoppen?
wat zou je je dan laten inmetselen? wat is er machtelozer, wat is er smakelozer dan de dood? wat afgezaagder farce? wat stompzinniger leugen?
wat is er trotser adelsteken dan de pijn?
wèl dan, waar is onze deemoed? bent U zoiets bijzonders? ben ik zoiets bijzonders? wat komen U en ik erop aan? voor ons een ander
wèl dan, waar is onze trots? dat de bange slaven hun eigen beulen zoeken
wij zullen heus wel breken als het tijd is maar we pingelen niet
welkom dood dan! als het zaad niet scheurt waar zal het leven dàn uit opstaan?
welkom pijn dan! de weerlozen groeten U en maak je maar niet ongerust
we zullen heus wel kapot gaan — óók een triomf! maar gecapituleerd zullen we hebben nièt
want uit de gronden van ons aller pijnen zal het grote mededogen opstaan dat reëler is dan alle toverkunsten en het is misschien het enige dat er op aankomt
want zó toveren wìj
en ik zeg het U nog eens: wij toveren zelf
en wat ons ook wordt afgenomen: dit niet
want er ìs geen toveren dan wijzelf
en daarom doet al de rest er geen bliksem toe
de stupide dood niet en de goedkope pijn niet en de kleine tovenaars niet en de Grote . . . ? Och arme!
Eéns misschien ja, aan het einde der tijden, zal die Grote Tovenaar dan opstaan
uit ONS hart
waar wou hij anders vandaan komen?

4

De wind is west
de zon schijnt
vandaag komt het nog niet
laten we dan een blokje om wandelen met ons kindje, stevig klemt haar kleine handje om je vinger vast.

IV. Histoire d'une nativité

Voor Edgar Tytgat

(Adagio orizzontale)
In lange reven zweven neven
zeven neven zwevend schreven
een levensweven in brede breven
STOP HO!
waar is die éne neef gebleven?
hij is toch nergens blijven kleven?
vermoedelijk is hij afgedreven
opgeslokt
door de Zwarte Vrouw
R.I.P.

(Allegretto verticale)
Twintig nichtjes met witte gezichtjes
neepjesdichtjes verrichten ze plichtjes
spitse gezichtjes als stille lichtjes in bidgestichtjes
BENG HAI!
wat heeft die éne nicht verricht?
ze heeft een blosje op 't gezicht
ze is waarschijnlijk opgelicht
platgeplet
door de Zwarte Man
R.I.P.

(Marcia trionfale in croce)
De horizont is opgestaan
de loodlijn is naar bed gegaan
daar gaan ze nu een kruisje slaan
bij 't milde licht der zoete maan
alleluïa!
kyrieleis!
komt zingen wij een nieuwe wijs!
twee koperen centen is de prijs
hèb je al ons kleine kind gezien?
't is het allerliefste kind misschien!
dat hebben deze neef en nicht
zomaar spontaan op 't eerst gezicht
tot heil van iedereen verricht
volkomen gratis onverplicht
zo zijn wij dan weer zeer gesticht
pax nobiscum
omnibus.

VI. Afscheid

Het valse heeft wel méér een kus gegeven
waarom niet? het ging hier juist nog langs
er hangt nog iets tussen de huizen
een duur parfum wel
moet waarheid nu altijd stinken?
weetjewat?

weetjewat
ik ga wandelen
ik ga weg
helemaal weg
dag liegluchtje dag stinkwaarheid
dag rommeltje dag soepje
dag molensteen
dag ministertje kiele kiele
dag mooie generaal
dag allemaal
ik ga weg

naar twee ogen
en een kleinkindersmoeltje

V. Revanche

Plakkerdeplakkerdeplak daar komt het kindje Njanja aangekropen...
ijverig pletteren de handjes op het verto naar je toe
twee lustige krentoogjes zien vol verwachting vóóruit
want ze weet precies wat er komt
terwijl neuriet ze een hoopvol wauweltje
dan trekt het zich met felle klauwtjes op aan je broek
ze staat!
twee grote donkere ogen
de dikke armpjes zwijgend omhoog
en dan begint ze een diep gegrom opdat het moeizame nu gebeuren zal
het zware dat eindigt daarboven op de knie
waar het grote bureauvlak is, de schrijfbloc en het rode krijt...

Foster Dulles heeft een schone zakdoek genomen
de atomen krijgen straks allemaal explosieve staartjes
en er is nu een machien dat psychologisch kotsen kan.

Maar wij gaan samen een 0 schrijven.

VII. Rachmaninoff Prélude

De oude man van den berg heeft in duizend jaar niet gesproken
ijzergrauw is de oude man
hij is harder dan de rotsen.

Toen zijn Moeder stierf
bewoog hij niet
hij ziet over bossen en rivieren en over de grote steppe
scherper dan een arend zien de ogen van den ouden man
over de grote steppe
hij heeft zijn honderd zonen zien sterven
zijn vrouwen verwaaiden zoals dorrend blad verwaait
hij beweegt niet

bossen vallen, zeeën verdrogen, volkeren trekken voorbij
over verre woestijnen ziet hij
zijn enige dochter is met vreemden meegegaan
hij beweegt niet

in de grote steden fluistert men van het eeuwig ijs
dat hem tot mantel dient
de sterren zoeken zijn ogen in den nacht
maar zijn lichte ogen zien naar binnen
hij beweegt niet

kijk daar is het kleine kindje van zijn dochter
het kan maar nauwelijks lopen nog, het doet maar wat stapjes
dan gaat het zitten en het speelt met een leeg busje

nu beweegt de oude man
hij zingt
zachtjes zingt hij: li ljoeli! li ljoeli!
ei zie hoe het jonge berkeboompje bloeit op de steppe!
li ljoeli! li ljoeli!

een rivier ontspringt.

Jan Romein

HET PROBLEEM DER WAARHEID IN DE BIOGRAFIE*)

De eer het probleem, dat ons hier bezig zal houden: dat van de waarheid in de biografie, gesteld te hebben, komt niet mij toe. Het is de leiding van de zogenaamde „Funk-Universität" in Berlijn geweest, die het mij voorgelegd heeft, begeleid van het verzoek het in een spreekbeurt van een half uur op te lossen voor haar zender. Dat is natuurlijk niet gebeurd. Dat wil zeggen: ik heb er over ons probleem wel gesproken, maar ik heb het niet opgelost. Daarom heb ik met vreugde de gelegenheid aangegrepen, mij door de eervolle uitnodiging van uw bestuur geboden, om er mij opnieuw wat in te verdiepen. Zonder nu ook maar in het minst te voorspellen, dat het in deze voordracht wel tot een oplossing zal worden gebracht, geloof ik wel te mogen beloven, dat ik het nu zó zal kunnen stellen — d.w.z. enerzijds zo scherp mogelijk, anderzijds zo vaag als nodig —, dat er althans op kan worden voortgewerkt door hen die het net zo zal boeien als het mij gedaan heeft van het ogenblik af dat het mij door die verre en van wege die afstand ietwat wazige instantie werd voorgelegd.

„History" — zo moet Carlyle eens gezegd hebben — die, zoals u weet, tot de extreme verdedigers behoord heeft van de opvatting dat „grote mannen" de geschiedenis maken — „History is but the shadows cast by the lives of great men".[1]) Geen historicus, vermoed ik, zal heden ten dage die uitspraak van de Engelse filosoof en geschiedschrijver nog onderschrijven. Dat we in de levens van grote mannen of zelfs nog maar in de schaduwen die zij werpen, de sleutel zouden kunnen vinden tot de geheime schatkamers der geschiedenis, gelooft tegenwoordig geen zinnig mens meer, al was het alleen maar hierom, omdat wij geleerd hebben, dat ook het denken en doen van de grootsten slechts dan effectief is, wanneer de mensen hen volgen, m.a.w. omdat wij ge-

*) Voordracht voor de jaarvergadering van de Mij. der Ned. Letterk. in Sept. '54 en door een verzuim dezerzijds niet in het Jaarboek opgenomen.

[1]) Carlyle heeft dezelfde gedachte telkens weer anders geformuleerd. Het uitvoerigst in *Sartor Resartus* (geschreven 1831, eerste Eng. editie 1838). Bk. II, ch. 8, Everyman's Library ed., Londen 1908, p. 134: „Great men are the inspired (speaking and acting) texts of that Divine Book of Revelations, where of a chapter is completed from epoch to epoch, and by some named History".

leerd hebben, dat elke grootheid tot nietigheid gedoemd is, als geen respons van buiten aan hun initiatief beantwoordt, respons die haar eigen historische voorwaarden heeft, zozeer zelfs dat ons vaak veeleer deze primair, en het initiatief secundair lijkt, hoezeer dat dan ook met de taalkundige begrippen initiatief en respons in strijd schijnt. Wil men ditzelfde in een beeld uitgedrukt, men zou kunnen zeggen dat grote mannen wel de vonk zijn, die de explosie veroorzaakt, waardoor de motor start, maar dat de drijfkracht van de auto toch de motor is en niet de vonk. Hoe dit zij, op een zó korte formule als die van Carlyle laten zich de drijvende krachten der geschiedenis niet terugvoeren en zeker niet op de zijne.

Dat wil echter anderzijds ook weer niet zeggen, dat Thomas Carlyle's antipoden, b.v. Hippolyte Taine of Henry Thomas Buckle, zijn tijdgenoten uit het midden der vorige eeuw, gelijk gehad zouden hebben, wanneer zij de persoonlijkheid helemaal geen rol in de geschiedenis wilden toekennen. Want geschiedenis is, hoe men haar overigens ook wil opvatten, in elk geval altijd een geschiedenis van mensen. Ook wie God de geschiedenis laat regeren, kan toch niet anders dan toegeven, dat mensen daarbij zijn instrumenten zijn. En ook hij die, zonder enige metafysica, de ontwikkeling der productie-krachten als het uiteindelijk bepalende in de geschiedenis beschouwt, ook hij zal evenzeer moeten toegeven, dat het tenslotte mensen zijn, die deze productie-krachten ontwikkelen, op de basis daarvan bepaalde verhoudingen aangaan en in die verhoudingen, hetzij er zich invoegend, hetzij er tegen rebellerend, geschiedenis maken. Van Marx zelf stamt dan ook de uitspraak „de mensen maken hun geschiedenis zelf". Slechts zijn ze, zoals Engels dit toegelicht heeft, daarbij niet vrij, doch gebonden aan de historische situatie, waarin zij zich bevinden.

Nog eens: Hoe dit ook zij, men kan de onjuiste opvatting van Carlyle niet eenvoudig omkeren en aan de levens en dus tevens aan de levensbeschrijving van grote en zelfs van niet-grote mensen helemaal geen belang toekennen. Integendeel, elke historische periode is weliswaar zeker niet *slechts* uit de daarin handelende personen te begrijpen, maar zéér zeker ook niet zonder hen.

Rebus sic stantibus is het dus stellig niet teveel gezegd, als wij de biografie een belangrijk historisch en literair genre noemen. Wilhelm Dilthey had gelijk, toen hij zei: „Alleen die historicus, die om zo te zeggen van deze levenseenheden uit de geschiedenis opbouwt, die door het begrip van type en vertegenwoordiging de opvatting van standen, van maatschappelijke verbanden, en van tijdperken in het algemeen

tracht te naderen, zal de werkelijkheid van een historisch geheel begrijpen, in tegenstelling tot de dode abstracties, die in de regel uit de archieven te voorschijn gehaald worden."[1]) Of, wat op hetzelfde neerkomt, zoals ik het eens in mijn boekje over de biografie gezegd heb: de biografie levert niet slechts een bijdrage tot de geschiedenis, zij is tegelijk fundament en kroon der geschiedschrijving.[2])

Zij is echter nóg meer. Het gaat bij de levensbeschrijving niet alleen om de geschiedenis die, hoe levend ook opgevat, toch altijd achter ons ligt, het gaat bij haar ook om het leven zelf, dat wij nu leven, en onze kinderen en kindskinderen in de toekomst zullen leven. Zij is m.a.w. niet alleen van gewicht voor het begrip van het verleden, maar ook voor de vorming van de toekomst. Want niets vormt, naast de dagelijkse ervaring, het leven van jonge mensen en daarmee hun toekomstig lot zózeer als de keus van hun held, van wie zij zich bij het lezen van zijn leven een ideaal beeld scheppen, of, om het met een modern psychologisch woord te zeggen, van hun „Ueber-ich", wiens leven eens na te leven maanden- ja soms jarenlang hun dagdroom is. Voor mij is dat, om nu even heel persoonlijk en daardoor heel duidelijk te worden, een tijdlang Luther geweest en al heb ik hem tenslotte niet nagedaan en is zelfs mijn bewondering voor deze man tot op zekere hoogte in haar tegendeel verkeerd naarmate ik er meer van geleerd heb, zijn „hier sta ik, ik kan niet anders" is toch op een of andere wijze een onverslijtbaar motief in het patroon, ook van mijn leven, gebleven. En dat hij die woorden mogelijkerwijs nimmer gesproken heeft, is in dit verband van hoegenaamd geen belang.

Maar hetzelfde is misschien toch beter objectief dan subjectief te stellen en het is even gemakkelijk. Wie weet — om het beroemdste voorbeeld te nemen — hoe diep Plutarchus' „Bioi parallelloi" met hun trotse burgerdeugden de denkbeelden en houding van zoveel mensen beïnvloed hebben — denk maar aan de leiders der Franse Revolutie of in diezelfde tijd, aan Beethoven —, twijfelt aan dit feit niet meer. Hoevelen hebben b.v. ook niet in onze westerse cultuurkring na het horen of lezen van de Evangeliën in hun jeugd getracht, — Jezus na te leven, of in andere cultuurkringen andere godsdienststichters. Het is niet aan te nemen, dat alleen reeds die duizenden Aziatische beeld-

[1]) W. Dilthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften* in Ges. Schriften I, 1923², blz. 33/34.

[2]) J. Romein, *De Biografie*, 1946, blz. 12.

houwers bezig met de Buddha zus of zo in steen te houwen, niet ook tegelijkertijd hun eigen hart en geest mede min of meer aan dat beeld gemodelleerd hebben.

Wanneer men bovendien bedenkt, hoe deze werking niet steeds direct, maar vaker zelfs indirect zal geweest zijn en is, hoe diep b.v. een Stendhal of Heine door de figuur van Napoleon is beïnvloed en hoevelen weer door een Stendhal of Heine, dan zal men, wellicht, de uitspraak van Carlyle, zó opgevat, toch in laatste instantie als ook weer niet helemaal onjuist beschouwen, hem zelfs ronduit gelijk geven als hij elders zegt: „Biography is by nature the most universally profitable, universally pleasant of all things."[1]) En zich in elk geval — en daar komt het voor ons nu op aan — van de overgrote *ethische* verantwoordelijkheid van de biograaf bewust worden.

Deze inleidende opmerkingen leken mij bepaald noodzakelijk om u de overgrote en zelfs actuele betekenis van het thema duidelijk te maken. Gij weet nu, neem ik aan, dat het bij het probleem der waarheid in de biografie niet slechts om kennis gaat, maar ook om het leven, dat niet slechts het verleden, maar ook de toekomst er bij in het geding is. Zoveel dus over het begrip: biografie. Maar nu dat andere: de waarheid? Het waarheidsprobleem als zodanig is moeilijk, niet alleen in de wijsbegeerte en in de wetenschap, niet alleen in de kunst, maar ook in het leven. Pilatus was geen dwaas, toen hij vroeg: wat is waarheid? Wij willen het ons daarbij echter niet *al* te moeilijk maken. Wij zullen nu het waarheidsbegrip niet naar zijn filosofische inhoud vragen. Wij zullen dus b.v. niet de vraag stellen of er wel zo iets als een voor iedereen en voor alle tijden geldige waarheid bestaat. Wij spreken over de waarheid in de biografie. En die willen wij zo eenvoudig mogelijk omschrijven als: *een telkens zo dicht mogelijke benadering van het geschreven leven aan de eens geleefde werkelijkheid van het leven van de beschreven persoon.* D.w.z. benadering zowel van de uiterlijkheden als van de innerlijkheden van dat leven. Maar, vraagt nu misschien de critische luisteraar, waarom dan dat toch altijd pretentieuze begrip *waarheid* gehanteerd? Waarom dan niet eenvoudig van de *werkelijkheid* in de biografie gesproken? Ik doe dat niet omdat het probleem mij nu eenmaal indertijd in die vorm is voorgelegd. Zó gemakkelijk wil ik er mij niet van afmaken. Ik doe het omdat in het begrip werkelijkheid niet die ethische bijtoon meeklinkt, die iedereen

[1]) *Sartor Resartus,* Everyman's Library ed., Londen 1908, p. 57.

bij het begrip waarheid hoort meetrillen en die wij, zoals ik in mijn inleiding al aanduidde, bij ons probleem niet missen kunnen. En ik doe het, in samenhang daarmee vooral, omdat er, zoals pas straks duidelijk zal worden, *moed* voor nodig is, zich in de biografie tot de waarheid te bekennen. Zowel voor de schrijver als eigenlijk evenzeer voor de lezer. En moed is nu eenmaal een ethisch moment.

Ik vrees of beter: ik ben overtuigd, dat deze uiteenzetting over de waarheid de filosofen en filosofisch-geschoolden onder u weinig bevredigen zal. Dit betekent natuurlijk dat het mijzelf ook nog niet bevredigt, want ik ben al oud genoeg om de wijsbegeerte anders rustig te laten voor wat zij is of zijn wil. Alleen de jeugd kan menen dat de levensvragen er zijn om in abstracto opgelost te worden. Neen, ik ben zelf niet bevredigd. Hebben wij het ons soms uit vrees het *te* moeilijk te maken, nu *te* eenvoudig gemaakt? Geen nood. Ook als wij de waarheid van de biograaf met de geleefde werkelijkheid van de gebiografeerde volledig identiek stellen, is de zaak nog moeilijk genoeg. Waarom dan zo moeilijk? zal men misschien vragen. Heeft zich dan niet in de loop van de vorige eeuw, te beginnen met Niebuhr en Ranke, zoals men het meestal stelt — niet helemaal juist overigens of eigenlijk helemaal niet juist —, een historische techniek ontwikkelt die ons in staat stelt, de voorbije werkelijkheid uit de documenten en overige overleveringen te puren — gelijk de bij de honing uit de bloem — en haar adequaat te beschrijven? Helaas neen! Wel is die techniek te eniger tijd ontstaan, wel heeft men haar steeds verder verfijnd, maar de historici zijn het er tegenwoordig niettemin wel ongeveer over eens, dat dit niet betekent dat men nu ook zeggen kan „hoe het eigenlijk geweest is", ook al zijn al die technische voorwaarden in de puntjes vervuld, dat m.a.w. uit de historische arbeid (ook al is deze nog zo voortreffelijk verricht) de verleden werkelijkheid als zodanig zonder moeite in het licht te voorschijn treedt om, als Vondel van Eva zei, de dag met haar gezicht te verheugen. Wij weten nu, dat de subjectiviteit van de persoon van de geschiedschrijver, van de groep waartoe hij behoort, van de tijd waarin en de plaats waarop hij leeft zich slechts gedeeltelijk en wat die tijd-ruimtelijke subjectiviteit betreft, zich zelfs helemaal niet uit zijn geschiedbeeld laat verdringen.

Maar behalve deze algemene relativiteit onzer historische kennis, komt er bij de biografie nog iets wezenlijks bij, dat het afgietsel der waarheid of werkelijkheid bij haar nog veel moeilijker maakt dan in de overige geschiedschrijving. Niet voor niets heeft men de biografie het moeilijkste historische genre genoemd. Wat is dan dat wezenlijke,

dat er bij de biografie nog bijkomt? Het is dat, waarover wij in onze inleiding al gesproken en dat wij zoëven nog eens aangestipt hebben, toen we in dit verband aan „waarheid" boven werkelijkheid de voorkeur gaven: haar psychologische, preciezer: haar ethisch-paedagogische werking. Deze kan door de schrijver der biografie bedoeld zijn of niet. Maar bedoeld of niet, zij *is* er. Reeds het feit dat zich de ene biograaf dit, de ander dat object voor een levensbeschijving kiest, is allesbehalve willekeur. Zelfs weglating of verdraaiing van de waarheid, zoals we straks nog zullen zien, noch ook de al of niet opzettelijke leugen zelfs is willekeurig. Ik heb niet alle biografieën gelezen — de hemel beware me — maar toch wel zóveel, dat ik het volgende durf volhouden: Er bestaat geen biografie, en zeker geen goede, waarin de schrijver of schrijfster niet, bewust of onbewust, iets van zijn idealen of teleurstellingen heeft willen uitzeggen, zij mogen nu van politieke, sociale, artistieke, wetenschappelijke of ethische aard zijn. De biografie is evenmin toevallig als zij het moeilijkste is, zo ook niet — maar weer anders niet — toevallig het oudste literaire genre, niet slechts van de geschiedschrijving, maar van de literatuur in het algemeen. Van het begin af aan heeft de biografie de behoefte aan herinnering en zeer in 't bijzonder aan de gewijde herinnering van vereerde gestorvenen, bevredigd. Zij werd — als men zich zo mag uitdrukken — in het vale fakkellicht om de doodsbaar, niet in de schelle schijnwerper der wetenschap geboren. Weliswaar heeft ook zij zich in de loop der eeuwen en vooral in de 19de eeuw tezamen met de hele geschiedschrijving verwetenschappelijkt, maar ook in dit stadium heeft zij haar oorsprong in zoverre nooit verloochend, als dat herdenkingsmoment nooit helemaal verloren ging. Daarom niet verloren ging, omdat het eenvoudig tot haar wezen behoort, precies zoals en omdat de behoefte aan liefde- en leedvol herdenken tot het wezen van de mens behoort. Tot het wezen van de mens die zich van de andere dieren vooral onderscheidt door zijn neiging en zijn vermogen tot transcendentie van zichzelf.

En niet slechts herdenken, als het ware in abstracto, wil de biografie. De lofzang op de dode stamheld wilde van het begin af aan tegelijk die andere, misschien nóg sterkere behoefte der mensen bevredigen, de behoefte aan een *voorbeeld;* een voorbeeld om zich naar te richten op de meestal en juist bij de dood van een geliefde leider donkere levensweg. En ook aan die behoefte hebben de schrijvers der biografieën van alle tijden trachten te voldoen: een voorbeeld op te bouwen, hetzij voor zichzelf of voor hun lezers, of zij zich zulks nu bewust waren of niet.

En tenslotte komt er dan nog bij, dat de meeste biografieën levensbeschrijvingen van *beroemde* mannen zijn. Ook dat geeft vaak al een onwillekeurige vervalsing van de waarheid of werkelijkheid en vooral dan wanneer als zo vaak de beroemdheid pas achteraf gekomen is. Neem b.v. Van Gogh. Voor diens biograaf zal het altijd moeilijk, zo niet schier onmogelijk zijn, zich te verplaatsen in de situatie van de tijd waarin zijn object niet alleen nog niet beroemd, maar zelfs miskend was. Soortgelijke moeilijkheid geeft het omgekeerde: grote beroemdheid in de tijd zelf al. Neem b.v. Goethe of Einstein. Hun biografen zal het steeds moeilijk vallen de „Dichtung und Wahrheit" uit elkaar te rafelen, die tijdens hun leven de legende al verknoopt heeft.

Na dit alles behoef ik wel niet meer te betogen, dat de levensbeschrijving aan de waarheid in de zo straks bepaalde zin van: een zo dicht mogelijke benadering van de werkelijkheid, steeds zwaar te tillen heeft. Sterker. Wanneer men voor een ogenblik de wetenschappelijke en de zogenaamde moderne biografie van, zeggen we, de laatste 150 jaar buiten beschouwing laat, kan men zelfs zeggen, *dat de levensbeschrijving en de waarheid zich verhouden* (en psychologisch gezien, ook verhouden moesten) *als vuur en water.* Het kwam bij de biografie immers helemaal op de waarheid niet aan. Het kwam aan op de held. En dus niet op wat deze eventueel voor slechtst gedaan maar op wat hij voor goeds gepresteerd had. Alleen zó kon de held held blijven, alleen zo kon de schrijver de verantwoording dragen zijn held de lezers als navolgenswaardig voorbeeld voor ogen te stellen. De middeleeuwse monniken b.v. die in hun *vitae* talloze levens van heiligen geschreven hebben, hebben nooit geschuwd wonderen hunner heiligen te verzinnen, als er daarvan in de werkelijkheid te weinig waren en dat was meestal het geval, want er gebeuren nu eenmaal niet veel wonderen. Waren het dan eenvoudig falsificators? Falsificators ja, maar niet eenvoudig. Zij waren op hun wijze goede biografen. En zo was het niet alleen met de monniken en niet alleen in de Middeleeuwen.

Daarvan — als onderbreking tevens van dit anders wel wat strak betoog — twee voorbeelden uit de Renaissance. Er bestaat een beroemde biografie van de nog beroemdere Florentijn Niccolò Machiavelli, waarin deze het leven beschrijft van de tyran van Lucca, Castruccio Castracani. Zonder twijfel heeft de theoreticus der politiek met dit leven bedoeld een voorbeeld te geven van zijn vorsten-ideaal: van de daadmens, die liever berouwt wat hij gedaan heeft, dan dat hij niets gedaan zou hebben. Bij de weergave van dit leven bespeurt Machiavelli, juist omdat hij een voorbeeld wil geven, weinig of zeg maar gerust

niets van de drang naar waarheid. Hij aarzelt niet eens, om zijn held trekken te verlenen, die hij bij een biograaf uit de Oudheid, Diodorus, over Agathocles, de tyran van Syracuse, genoemd vond: hij maakt ook van Castracani een vondeling. Hij stelt, anders dan de werkelijkheid, zijn held voor zonder vrouw en kinderen en dat daarom, omdat Castracani, precies als Cesare Borgia, als voorbeeld dienen moest van de door Machiavelli verwachte schepper der Italiaanse eenheid; als een man dus, die aan ouders noch vrouw noch kind gebonden, vrij scheppen kan en in zijn schepping aan het nu vrije Italiaanse volk de macht zal kunnen hergeven. Ik wil toegeven, dat dit een extreem is, als u toegeeft, dat het geen uitzondering is. Zoals mijn tweede voorbeeld trouwens moge bewijzen. Ik heb hier Giorgio Vasari op het oog, aan wie wij, zoals u weet, de levensbeschrijvingen danken van de beroemdste Italiaanse schilders, beeldhouwers en bouwmeesters van Cimabuë tot Titiaan. In diens tweede deel nu — van de editie Milanesi — vindt u het leven van de schilder Andrea del Castagno beschreven. Ik lees u het stukje voor, waar het op aankomt. Ik zal het in het Nederlands doen, want ik hoop u niet te onderschatten als ik u aan mijzelf meet: ik zou ook een Italiaans verhaal bij het horen niet goed verstaan:

Vasari vertelt dan het volgende: Andrea had zijn werk bijna voltooid, toen hij blind van nijd over de lof, die hij Domenico (Veneziano) hoorde toezwaaien (die voor dezelfde kerk bezig was), besloot, hem uit de weg te ruimen. Hij smeedde veel plannen en één daarvan bracht hij op de volgende manier ten uitvoer. Op een zomeravond greep Domenico zoals gebruikelijk zijn luit, ging uit de Santa Maria Nuova weg en liet Andrea in zijn kamer aan het tekenen, aangezien deze zijn uitnodiging om met hem aan de wandel te gaan, had afgeslagen, onder het voorwendsel dat hij nog belangrijke tekeningen moest afmaken. Terwijl nu Domenico alleen er voor zijn genoegen op uit ging, legde Andrea zich, vermomd, op een hoek op de loer. Toen Domenico, huiswaarts kerend, op hem toekwam, verpletterde Andrea hem met een paar loden gewichten de luit en tegelijk zijn buik. Maar toen dat nog niet voldoende leek, sloeg hij hem met dezelfde gewichten ook nog hevig op zijn hoofd. Toen liet hij hem op de grond liggen, keerde naar zijn kamertje in de Santa Maria Nuova terug, sloot de deur af en tekende rustig verder, zoals Domenico hem verlaten had. Op het gerucht was intussen dienstpersoneel afgekomen, dat zich haastte, toen zij het gebeurde gezien hadden, de moordzuchtige en trouweloze Andrea te halen en hem de slechte tijding te melden. Deze ijlde naar de

plek, waar de anderen om Domenico heen stonden, was ontroostbaar en riep almaar: ach mijn broeder, ach mijn broeder! Tenslotte gaf Domenico in zijn armen de geest. Hoe ijverig men er ook naar speurde, wie de moord bedreven had, heeft men nooit geweten en had Andrea het op zijn sterfbed niet gebiecht, men zou het nog altijd niet weten."[1])

Dit verhaal, dat collega Schulte Nordholt mij toevallig vertelde, toen hij het, op zoek naar het Renaissancistisch begrip „singolarità" weer was tegengekomen, past wonderwel in mijn betoog. Vasari immers vertelt het zo tot in bijzonderheden levendig, alsof hij er bij geweest is, nochtans van de hele geschiedenis is geen woord waar. Zo hebben Del Campagno en Domenico Veneziano nooit tegelijk in de Santa Maria Nuova gewerkt, want, terwijl de laatste er in 1445 was, is de eerste er pas in 1450 begonnen. Maar bovendien, Andrea is gestorven in 1457 en Domenico pas in 1461. Dat was vijftig jaar geleden al bekend.[2])

Hoe dus? Is het Vasari verteld en heeft hij het geloofd? Dat behoort tot de dingen die evenmin te bewijzen zijn als het omgekeerde. Zo neen, heeft hij het dan verzonnen? Dat weten wij evenmin en zullen wij ook nooit weten. Waar het voor ons echter op aankomt is, ten eerste dat het ook Vasari niet om de waarheid te doen was en ten tweede dat de verdraaiing ervan, evenmin als bij onze monniken of bij Machiavelli willekeurig was, maar iets bedoelde. Wat? Del Castagno was, mogen wij aannemen, een opvliegend en ijverzuchtig man. Vasari wist bovendien dat hij niet één keer, maar bij herhaling de Heilige Julaan had afgeschilderd, die wonderlijke Toscaanse heilige, die heilig was ondanks het feit dat hij, zij het zonder het te weten, zijn vader en zijn moeder vermoord had. Vasari zal, zo kan men gissen, beide gegevens vagelijk verbonden hebben: zijn psychologische intuïtie zei hem dat moord een probleem was voor Andrea. Zo gezien was de inschuiving van diens moord op Domenico verantwoord, temeer omdat er tegelijk een tweede doel mee gediend werd: het kruiden van zijn anders saaie opsomming: die schilderde dat en die dat en dat hangt daar en dat daar. Hoe dit zij, zeker is, dat dit verhaal even wonderwel in Vasari's opzet paste als het, zij het weer anders, nu in de mijne past.

Ik wil weer toegeven, dat ook dit misschien een extreem is, maar

[1]) G. Vasari, *Opere,* ed. Milanesi II, blz. 678.

[2]) E. Jaeschke, de vert. van *Vasari,* Straszburg 1904, II, blz. 47, noot 24.

algemene strekkingen laten zich nu eenmaal het beste aflezen om zo te zeggen aan het eindpunt der richtlijn. En die richtlijn in de oude biografie is in elk geval: het secundaire belang van de waarheid. Iets — en niet eens zo weinig — van dit gemis aan waarheidsbehoefte is zelfs veel later nog over, in de biografieën uit de tijd van Koningin Victoria. De biografen van deze periode mistekenen de werkelijkheid weliswaar niet meer in die mate, waarin Machiavelli en Vasari zich dat veroorloofd hadden — niet meer in het positieve a.h.w. —, maar a.h.w. in het negatieve. Bij hen was namelijk de waarheid nog altijd secundair inzover zij alles plachten weg te laten wat in hun held hun opvatting van een „gentleman" weersprak. Zo heeft John Foster — om één voorbeeld te noemen — wiens Dickens-biografie van omstreeks 1870 dateert, in alle talen over de verhouding van zijn held en diens vrouw gezwegen, omdat die, gelijk bekend, niet best was.[1]) Als men zo een biografie leest, is men eigenlijk verbaasd, dat de vlekkeloze held op het laatst toch nog als ieder ander sterft. Men kan als men de Victoriaanse naast de middeleeuwse en de renaissance-biografie legt, slechts een onderscheid in graad, niet — dat moet ik beklemtonen — een in wezen onderscheiden, wanneer men het waarheidscriterium aanlegt. Men moet dat echter bij de oudere biografie dan ook niet doen. Juist op die klip zijn de weinige pogingen gestrand die er gedaan zijn om de geschiedenis der biografie te schrijven, zowel die van Dunn uit 1916 als die van Nicholson van elf jaar later.[2])

Ik zeg dit met zo'n nadruk, omdat deze „verdoezelingszonde" ook in onze tijd volstrekt nog niet als verdwenen beschouwd kan worden. Ik heb niet zo lang geleden[3]) de biografie van Henriette Laman Trip— de Beaufort over Van Vollenhoven besproken. Het boek heeft, gelukkig niet geheel, maar ten dele toch, meende ik te moeten constateren,

[1]) John Forster, *Het leven van Charles Dickens,* vert. en bew. door dr. A. Bogaerts, 2 dln. ed. Prisma, Utr.—Antw. z.j. dl. I, blz. 7. Eigenaardigerwijze vindt de vertaler dat dit Forster slechts tot eer strekt, terwijl hij er hem wel een verwijt van maakt, niet te vermelden dat Dickens in de week voor zijn dood de opvoering van een toneelstuk leidde (a.w. blz. 8). De oorspr. ed. van Forster: 1872—'74.

[2]) R. W. Dunn, *English biography,* in de verz. *Channels of English Literature,* 1916 en Harold Nicholson, *The development of English biography* in de *Hogarth Lectures,* 1927. Zie voor verdere schaarse literatuur over de biografie, mijn: *De biografie, een inleiding,* 1946. Het daargenoemde aan te vullen met: M. Schütt, *Englische Biographie der Tudorzeit,* 1930.

[3]) *De Nieuwe Stem,* 1954, no. 7/8, blz. 446.

zijn doel gemist, ofschoon het voorwerk stellig voldoende, het begrip in menig opzicht groot en het boek zelfs zeer goed geschreven is. En waarom dan gemist? Omdat het niet critisch is en ten gevolge daarvan de waarheid ondanks al het streven daarnaar tenslotte toch te kort gekomen is. Ik kom daar nog op terug.

Zo is het eeuwenlang goed gegaan, hoewel de biografen het met de waarheid niet te nauw namen. Ik bedoel bepaaldelijk goed en niet niet-goed en kan dan ook beter zeggen: omdat de waarheid in de biografie helemaal geen ideaal was. Het kwam aan op de held of de heilige; de waarheid kan hier slechts storen. Als het waarzeggertje Tom Poes vraagt: hoe zou de waarheid nu niet kunnen deugen. De waarheid is toch altijd goed? Dan zwijgt Tom Poes en zijn geniale schepper zegt: Tom Poes vond dat een moeilijk probleem. Hij staarde peinzend voor zich uit om daar een goed antwoord op te vinden.[1]) Het antwoord komt natuurlijk niet. En dat is wijs van Tom Poes.

De biografen hadden er wellicht ook wijs aan gedaan, het daarbij te laten. *Maar merkwaardigerwijs gaat dat nu niet meer.* Wij willen nu ook in de biografie de waarheid en niets dan de waarheid. Op het eerste gezicht zal men zeggen: dat spreekt vanzelf, de wetenschap heeft zich namelijk ook van dit genre der geschiedschrijving meester gemaakt. Ik zeg niet, dat het niet zo is. Maar zo eenvoudig ligt het toch niet, voorzover ik zie. Dit is veeleer een uiterst ingewikkelde aangelegenheid, die ik in de tijd die mij nog rest, niet eens helemaal ophelderen kan. Laten we tenminste proberen in grove omtrek te ontdekken wat er aan de hand was.

Wanneer men goed toeziet is het niet eens de wetenschappelijke biografie die de waarheidsdrang ook in de biografie heeft gewekt. Zij is uit veel diepere en veel troebeler bron geweld. Als ik goed zie, hangt het samen met de situatie tijdens de overgang van de 19de naar de 20ste eeuw. In die tijd begint de Europese bourgeoisie zich onzeker te gevoelen.[2]) Stefan Zweig heeft deze tijd, deze „wereld van gisteren" de „wereld der zekerheid" genoemd. Terecht, bij de onze vergeleken. Ten onrechte als men haar vergelijkt bij die van eergisteren. Op dit breukvlak der eeuwen begint namelijk ook reeds de *on*zekerheid, wier gespook wij maar al te goed hebben leren kennen. Van onderop kwamen de arbeiders en eisten hun recht, van buiten af kwamen Amerika

[1]) *N.R.Ct.*, 26 Aug. 1954.
[2]) Zie mijn *Herfsttij van Europa* in *In de ban van Prambanan*, 1954

en Japan op het scherm. De steeds meer gespannen verhouding tussen de Europese grote mogendheden onderling met in haar gevolg de steeds groeiende legers en vloten, verscherpte het onbehagen der bourgeoisie van crisis tot crises. De vaste metselkalk der maatschappij begon te brokkelen. De Europese bourgeois, wiens traditioneel gezag elk jaar meer terugliep, wist om zo te zeggen zijn houding niet meer te vinden noch tegenover zijn arbeiders, noch tegenover zijn vrouw noch tegenover zijn kinderen noch tenslotte tegenover de buiten-Europese volken. Men leefde nog in de veronderstelling, dat de wereld blijven zou, zoals zij was, vreesde evenwel tegelijkertijd dat zij zou veranderen; hoe en wanneer wist men niet. Men leefde in een *onzekere illusie.* Psychologisch uitte deze tijdssituatie zich in wat men misschien nog het best „onoprechtheid" kan noemen, al geef ik het woord voor beter.[1]) Als dan tenslotte in 1914 de katastrofe kwam, onverwachts en tegelijk toch weer wel verwacht, kwam ook, begrijpelijk genoeg, de reactie op illusie en onoprechtheid. Het was vooral de jeugd die de vaan der oprechtheid, der waarheid wees. Zelfs de naakte waarheid was amper naakt en waar genoeg.

Uit die grondstemming is, voorzover ik zie, nog tijdens de eerste wereldoorlog de bijzondere soort biografie geboren, die wij de moderne noemen. Stefan Zweig inaugureert haar in Oostenrijk, Lytton Strachey in Engeland, André Maurois in Frankrijk, Emil Ludwig in Duitsland. Enkele theoretici, die de biografie nu krijgt, gaan ook andere eisen stellen. Terwijl Sidney Lee in 1896 als motief van alle biografie nog het „commemorative instinct" gesteld had, noemde Nicholson in 1927 die impuls „impure" en was „absolute truth" de eis, die *hij* aan de zuivere biografie stelde.[2]) Wehebben zelfs een geval van één auteur die hetzelfde onderwerp eerst terughoudend, later openhartig behandelde: Eugen Diesel over zijn vader Rudolf.[3])
alleen staat. Een Max Weber is in zijn moeizaam „gestamel" niet te

Zonder ons nu te verdiepen in het aartsmoeilijke probleem van de samenhang tussen de stromingen in één bepaalde tijd op verschillende levensgebieden of cultuurprovincies of hoe men het maar noemen wil, geloof ik toch te mogen zeggen, dat de biografie in dit opzicht niet

[1]) Vgl. *De Lage Landen bij de Zee,* 3de druk, 1949, blz. 550—54.

[2]) Nicholson, *a.w.,* blz. 11.

[3]) E. Diesel, *Diesel,* 1937 in het Nederl. vert. als 'De roman van een motor', A'dam 1943 en E. Diesel, *Jahrhundertwende, gesehen im Schicksal meines Vaters,* Stuttgart 1949. Vgl. blz. 6 aldaar.

begrijpen dan alleen — doch dan ook volkomen — uit het inzicht, dat hij zonder illusie wilde leven; zelfs de wetenschap is het voor hem, een der grootste geleerden nochtans uit onze eeuw, niet meer.[1]) André Gide wordt in die zelfde tijd wereldberoemd, ik geloof alleen omdat hij die tijdsbehoefte naar oprechtheid bevredigde of althans beweerde dat te doen. Wat er achter stak is een ander hoofdstuk. Niet minder belangwekkend overigens. In Amerika ontstond een hele school van historici, die men de *debunking-school* noemt. Zij wilden demaskeren, zich aan geen enkele illusie overgeven en de waarheid op de troon zetten. Is dit niet hetzelfde wat de moderne biografen willen, die net als zij naast de waarheid de zonde ten troon verhieven, omdat de ontdekking van haar rijk identiek is met het ontdekken van de waarheid, of wat men daarvoor houdt? En ook hier vertoont de verdere literatuur merkwaardige parallellen. Zowel de katholieke roman als de protestantse theologie leggen een nieuw accent op wat we nu maar bij gebrek aan een beter woord de „zonde" zullen noemen. Het hele vrijzinnige Christendom is in die kloof tussen God en Duivel verdronken. Men krijgt soms de indruk, dat deze literatuur zoals Baumer het onlangs gezegd heeft, amper ontsnapt aan wat men, theologisch uitgedrukt, de ketterij van Manicheus moet noemen.[2])

Zien we nu voor een ogenblik van de talloze mislukkingen af, die er onvermijdelijkerwijs ook in deze soort waarheidslievende biografie voorkwamen en voorkomen, begrijpen we dat er bij deze leuze: „geen illusie", meer verloren ging dan de illusie alleen; bij deze onttovering dus ook meer dan de betovering alleen, nemen we kortom haar voor een moment in haar idealiteit inplaats van in haar realiteit, dan, meen ik nog steeds, kunnen we haar kenmerken samenvatten, zoals ik het in mijn boekje deed[3]): ten eerste, de onbevangenheid van de biograaf — dat wil zeggen: geen illusie, geen onoprechtheid, ten tweede, zijn psychologisch doordringingsvermogen — Freud heeft niet voor niets geleefd. Hij schreef al vóór, maar hij wordt pas aanvaard in de tijd met het „oprechtheidscomplex" en ten derde als gevolg van 1) en 2): de gecompliceerde structuur van het geestelijk beeld van de gebiografeerde.

[1]) A. von Martin, *Ordnung und Freiheit. Zur Frage des Verhältnisses von Mensch und Gesellschaft,* in *Scritti di sociologia e politica in onore di Luigi Sturzo II.* Ook afz. ed. blz. 38 v.v.

[2]) F. L. Baumer, *Twentieth-century Apocalypse* in *Cahiers d'histoire mondiale,* I 3, blz. 629.

[2]) *De Biografie,* blz. 92.

Nu is het waar, ik zinspeelde er reeds op, dat men in die moderne biografie maar al te vaak te doen heeft met een zich tot leugen overschreeuwende waarheid. Te weinig hebben zij zich in het algemeen om *die* waarheid bekreund, waarvan Goethe zei „dat zij overal het goede te vinden en te waarderen wist". Maar daarmee is de echtheid van de waarheidsbehoefte niet ontkend en zeker niet haar dwingend karakter. Integendeel. En men moet, naar mijn mening, dan ook niet loochenen, dat met de drie genoemde kentekenen een ideaal voor de biografie opgesteld is, dat we niet zonder schade meer willen laten schieten en zelfs niet zouden kunnen laten schieten, ook al wilden wij. En waarom niet? Daarom niet, geloof ik, omdat wij in de biografie *nu* de waarheid evenzeer nodig hebben, als men haar *voorheen* missen kon. En waarom dat? Daarom, geloof ik, omdat wij, eenmaal van de boom der psychologische kennis gegeten hebbende, die geplant is in de aarde onzer onzekerheid omtrent onszelf, nu eenmaal zeker weten, dat er geen mensen zonder fouten, geen helden of heiligen bestaan. We wisten dat vroeger ook wel, zegt u? Zeker: in theorie, maar niet zo door-en-door, niet zo als een onvervreemdbaar bezit. En we weten trouwens nog meer. Wij weten ook, dat het leven zich zonder misstappen eenvoudig niet leven laat, niet alleen het leven van alledag niet, maar ook het hogere leven des geestes niet; misschien juist wel dat laatste vooral niet, zoals ook een koorddanser meer kans heeft om te vallen dan iemand die met beide benen op de grond staat. En nóg meer. Wij weten ook heel bepaald, dat levenskunst niet anders zeggen wil dan zijn tekortkomingen a.h.w. met een plusteken voorzien. Het beste papier wordt nog altijd uit lompen gemaakt. Met de mensen is het niet anders gesteld. Uit de donkerste driften stijgen de lichtendste werken op. Daarom zijn wij overtuigd — als u mij een paradox wilt toestaan, alleen maar om heel duidelijk te zijn —, dat de biograaf allereerst dient te weten wat zijn object mislukte om er achter te komen waarin hij dan wél slaagde. Een biografie, die waar wil wezen, dient dus de fouten van zijn held niet uit-, maar in te sluiten, niet terwille van de abstracte waarheid, maar eenvoudig omdat de biograaf *nu* slechts zo zijn object kan leren kennen en de lezer van *nu* dichterbij brengen kan. Mag ik hier nog één ogenblik bij stilstaan? Dat wij nu in de biografie het niet meer zonder de waarheid kunnen stellen is dus niet dank zij een deugdzaamheid die plotseling over de mensen gekomen is. Maar evenmin is zij willekeur, zomin als de vroegere leugen, gelijk wij zagen, willekeur was. Als de leugen eens, is de waarheid nu een *functie:* functie van onze onzekerheid, die steeds naar haar eigen op-

heffing streeft, omdat de mens op de duur de onzekerheid niet kan harden.

Hier zij intussen gewaarschuwd. Gaat het dan maar in de moderne biograiie om wat men populair „afkammen" noemt? Dat is een jammerlijk misverstand, alleen veroorzaakt hetzij door de overdrijving waaraan inderdaad vele moderne biografen zich hebben schuldig gemaakt, hetzij door de weerstand die er nog bij velen is tegen de waarheid. De ideale voorwaarde voor de waarheid in de biografie is, dunkt mij — ook dat heb ik eerder betoogd —, een ambivalente instelling van de biograaf tegenover zijn object, d.w.z. dat hij het b.v. bewonderen moet, maar niet liefhebben kan of omgekeerd. Ik heb het verschil tussen ambivalentie tegenóver — en identificatie mét het object nooit fraaier gedemonstreerd gezien dan in twee biografieën van dezelfde man. Ik bedoel Izaäk Deutscher. Tegenover Stalin stond hij ambivalent, met Trotsky — het blijkt al uit de emotioneler titel — heeft hij zich geïdentificeerd. Met als gevolg dat zijn Stalin-biografie o.i. een klasse hoger staat dan het eerste deel van zijn levensbeschrijving van Trotsky.[1]) Als nog een voorbeeld van ambivalentie — meer niet — neem ik de biografie van Sir Basil Zacharow door Richard Lewinsohn.[2]) Zij is van 1929. Zacharow was, voor wie 't vergeten mocht zijn, tot in de jaren '20 dezer eeuw een der meest geslaagde wapenhandelaren achter de schermen. Als Lewinsohn hem bewondert, doet hij 't zijns ondanks. Maar juist daardoor vindt hij de juiste toon om 's mans streken te verhalen, die soms, ongewild, aan een verharde Uilenspiegel doen denken. Zo b.v. de geschiedenis met Hiram Maxim, de eerste die in 1885 een automatische mitrailleur aan de markt bracht. Maxim heeft haar voor de Oostenrijkse legerautoriteiten gedemonstreerd en iedereen is verrukt: 666 schoten in de minuut en zó precies dat je er de initialen van Franz Joseph uit schieten kan. Zacharow, toen nog bij een concurrent van Maxim, namelijk bij Nordenfeldt, in dienst, en die de lucht van die demonstratie gekregen heeft, zorgt echter ook aanwezig te zijn. Tijdens de demonstratie zegt hij tegen de aanwezige journalisten: „Die Nordenfeldt toch, hij slaat ze allemaal", en het komt in alle kranten. Na afloop spreekt hij enkele hoge heren aan. Ook hij is vol lof. Weet je, er is alleen één bezwaar: dat ding van Maxim is zó prach-

[1]) I. Deutscher, *Stalin, a political biography,* Londen 1949; blz. . . *The prohpet armed, Trotsky,* Londen enz. 1954.

[2]) R. Lewinsohn (Morus), *Der Mann im Dunkel. Die Lebensgeschichte Sir Basil Zaharoffs, des mysteriösen Europäers,* Berlijn 1929.

tig, dat *hij* alleen het maken en bedienen kan. En wat hebt u nu, zeg zelf, aan één of twee kunstmitrailleurs voor een zó groot leger als het uwe?[1])

Nog eens: dit was maar een voorbeeld dat ik koos — om het heel eerlijk te zeggen, want ook hier de waarheid — om u dat grapje te vertellen, ter onderbreking van mijn ernstige beschouwing. U denkt zelfs misschien dat deze anecdote van Lewinsohn erg in de buurt van Vasari's verhaal komt, maar dat kan ik toch met gezag tegenspreken. Sir Maxim heeft het zelf in zijn autobiografie verteld, al noemt hij Zacharow dan niet bij naam, maar slechts „the agent of the other gun".[2]) Lewinsohn heeft wel degelijk, de waarheid omtrent Zacharow openbarend, tegelijk die andere van de wapenhandel in het algemeen ontdekt.

Maar keren wij van de sinistere grap uit de wapenhandel naar de vrolijke ernst van de waarheid in de biografie weer. Vrolijke ernst is precies het woord. Want wat blijkt nu? Het blijkt dat wanneer de biograaf het ernstig meent met deze onverhulde waarheid, dat hij dan ervaart, dat mirabile dictu zijn object *nu* niet slechts evengoed voorbeeld kan zijn voor hem zelf en zijn lezers, als *vroeger* de verhullende biografie, maar wel beschouwd zelfs beter. En dat is, voor ons, eigenlijk ook duidelijk. Iemand naleven, van wie ons wijs gemaakt wordt, dat hij geen fouten had, is voor elk normaal mens onbegonnen werk, waaraan hij slechts in zijn wensdromen begint; iemand naleven echter die, weliswaar groter is dan ik zelf, die echter ook zijn zwakheden en zonden had, maar deze wist om te zetten in deugden, dat kan ik althans proberen en van dat proberen zelf groter worden. Zó opgevat, is dus de waarheid ten slotte toch niet in strijd met het stichtelijk doel, dat, zoals wij zagen, inhaerent is aan het wezen der biografie van alle tijden. Integendeel zelfs: de waarheid is, vandaag de dag althans, met dit innerlijk wezen der biografie in overeenstemming.

Ik ben — nog eens: dankbaar dit hier vanmiddag te hebben mogen zeggen. Want de ervaring leert helaas dat het de meeste biografen nog altijd moeilijk valt, deze waarheid weer te geven. Ook dat op zichzelf weer niet zo verwonderlijk, omdat het ons allen nu eenmaal moeilijk valt, onze eigen fouten te erkennen. En wanneer ik mij zó zeer in de persoon verdiep, wiens leven ik beschrijven wil, dat ik a.h.w. die

1) Lewinsohn, *a.w.*, blz. 75 v.v.
2) Sir H. S. Maxim, *My life*, Londen 1915, tweede druk, blz. 203.

ander word, zal het mij even moeilijk vallen zijn fouten te erkennen, als het mij moeilijk valt, het mijn eigen fouten te doen. Hiermede kom ik tot mijn laatste waarheid voor heden: de identificering van de biograaf met de gebiografeerde vormt daarom de ergste weerstand tegen de waarheid in de biografie. Voor de waarheid in de biografie behoort dezelfde geestelijke moed die bij de zelfkennis behoort. Dezelfde moed ook, die men behoeft om in het algemeen het slechtst in zwart-wit schema's denken te overwinnen, in de politiek zogoed als in de wetenschap; de moed om de wereld in de bonte kleurigheid te zien, die zij in werkelijkheid draagt. Hem echter, die in staat is die moed op te brengen welke tegelijk diepe ernst en een glimlach vertoont, hem zal ook de waarheid opengaan waarvan het Arabische spreekwoord getuigt, dat zegt, dat: de mens die het leven van een ander mens beschrijft, zijn eigen leven met dat andere verrijkt. En dat geldt niet slechts voor de schrijver van de ware biografie, het geldt ook voor haar lezers.

Frans de Bruyn

DE PELGRIMS

... werden in beschuldiging gesteld wegens moordpoging, vernieling en opruiing. Onder laatstgegenoemden bevindt zich een oude blinde vrouw, die aanleiding heeft gegeven tot het oproer ...
United Press

Dwars door de woestijn, met honderden en honderden, kwamen de pelgrims uit het oosten.

Het was een hete dag geweest. De muezzins en de imams hadden de hele tijd om regen gebeden. En ze werden nagevolgd door de anderen, meer om de tijd te doden, dan uit geloof in het vervullen van hun heftig verlangen naar een frisse regenbui.

Nu werden ze stilaan gewaar hoe eindelijk de koele avondlucht langzaam begon te zakken. Maar uit het mulle zand walmde de warmte nog steeds omhoog tussen de westwaarts trekkende groepen.

De meeste pelgrims waren mannen met ranzige mantels en grauwe hoofddoeken. Ze liepen deemoedig voort met de rustige tred van reizigers, die zich reeds sedert talloze dagen op weg begeven hebben. Hun huid was klam en ze roken zuur als een grote kudde vee.

Af en toe verliet iemand de lange sliert van gore gestalten om een kei uit zijn sandaal te schudden of een haastige slok te drinken. En richtte dan daarbij zijn brandende blik naar de strakke horizon, waar de voorbije dag vlammend ineen begon te storten.

Men kon de weinige vrouwen in de karavaan slechts herkennen aan hun bonte kleding. Of soms door een bezorgde beweging in de richting van vermoeide kinderen, die zich inspanden om de regelmatige tred der volwassenen te volgen.

Een vrouw met een rode schoudermantel dreef als een bloedige klonter met de trage stroom der pelgrims mee.

Ze was oud en blind. En ze regelde haar pas volgens de zachte plofjes van de stappen der lieden rondom haar. Op haar hoge rug droeg zij een schommelende zak, waarin het Heilig Boek, een kruik water, een deken, gedroogd vlees, geitekaas en een hoeveelheid rijst geborgen waren.

De scherpe rand van de kruik sneed bij iedere stap in haar bolle rug. Maar ze voelde helemaal geen pijn en ze was gelukkig dat ze kortelings de hoogte kon beklimmen, waar de Profeet zijn Afscheids-

sermoen had gehouden. En dat ze eindelijk met haar bevende handen het fluwelen kleed rondom het huis van God zou betasten. En dat ze gelegenheid zou hebben om zevenmaal op drie verschillende dagen rondom de Kaaba te gaan.

Een wereldvreemd geluk welde in haar op, als ze dacht hoe ze zich wenend zou neerwerpen bij het Huis dat Abraham gebouwd had op bevel van God. En hoe ze haar droge lippen tegen de grijze stenen zou drukken. En ten slotte een flesje met kostbaar reukwerk over het zwarte gordijn zou kunnen storten.

Daarbij tastte ze iedermaal naar het flesje dat ze samen met haar geld in een linnen zakje tussen haar verschrompelde borsten op haar blote huid verborgen hield.

Haar voeten waren dik en gezwollen. Maar de oude vrouw stapte onverstoorbaar voort.

Ze putte haar grootste geluk uit de omstandigheid dat de pelgrims de negende dag van de maand Dhu'l-Hijja in 'Arafa zouden aankomen. En dat zij zouden kunnen deelnemen aan de plechtigheden ter gelegenheid van de verkondiging van de Dag der Verrijzenis.

Soms raakte zij, even afwijkend, de schouder of de arm van haar achterkleinzoon, die zwijgend naast haar voortstapte. Het was een pezige, zwartharige knaap. En zij voelde haar hart overstromen van geluk, wanneer ze bedacht dat de jongen op zijn leeftijd reeds de Berg van Barmhartigheid in 'Arafa en de Kaaba in Mekka zou mogen aanschouwen.

Zij had gehoord dat er soms mannen waren die op hun rug vanuit een eindeloze verte hun oude moeder naar het plein van de Kaaba droegen. En ze daar hielpen om op de voorgeschreven wijze hun godsvrucht te betonen. En ze dan achterlieten om er vreedzaam en ingetogen de dood af te wachten in de schaduw van een publieke tent, de dovende blik gericht op de Kaaba en het gebouw der Heilige Bron van Zemzem.

De blinde vrouw voelde geleidelijk haar krachten slinken. Reeds sedert een voor haar ontelbaar aantal dagen liep ze mee achter een groep messenslijpers uit Turkestan, die hun slijpstenen op hun hoekige ruggen gebonden hadden om nog meer boetvaardigheid te doen. Opdat ze steeds in de nabijheid zou vertoeven van weerbare mannen, die niet te snel doorliepen. Want ze wist dat afgezonderde pelgrims altijd blootgesteld waren aan goddeloze rovers op bliksemsnelle paarden, die soms bij verrassing van achter de rotsen opdoken en niet aarzelden om eenzame lieden voor een handvol rijst de nek af te snijden.

Ze liet zich langzaam uithollen door de honger, omdat ze spaarzaam gebruik maakte van de rijst en het vlees. Hetgeen wellicht haar dood in Mekka zou bespoedigen, terwijl ze nog voldoende zou kunnen nalaten voor de jongen om na haar einde nog een tijdje voort te kunnen.

Verder maakte ze zich helemaal geen zorgen om hem. Want ze wist dat hij een pientere knaap was, pezig en sterk, en bovendien met een helder verstand begaafd.

Kon hij niet even snel als de geleerdste imam gedurende uren en uren voorlezen uit het Heilige Boek? En wist ze niet met zekerheid dat hij tijdens haar laatste dagen geen vin van haar zijde zou wijken?

En achter haar dode ogen stelde ze zich voor hoe ze samen neergehurkt zouden zitten op de warme stenen rondom de Kaaba. En hoe zij uit zijn heldere stem de woorden van het Heilig Boek zou horen opklinken, boven het eeuwigdurend jammeren en weeklagen der andere pelgrims.

De oude vrouw hoorde hoe men halt hield om te bidden. Ze wierp haar zak neer en boog al knielend diep het hoofd tot in het zand. En na haar gewone gebeden smeekte ze God dat ze met de jongen nog gaaf en gezond de Berg van Barmhartigheid zou bereiken. Dat het haar gegeven zou zijn in de vlakte van 'Arafa een geit te slachten. En dat achteraf een dompelaar een deel van het offer zou willen aanvaarden. Dat het haar zou gegund zijn op haar blote voeten het inwendige van de Kaaba te betreden. Enzovoort. Enzovoort.

Wanneer de pelgrims zich weer oprichtten om hun weg te vervolgen, voelde de oude vrouw hoe zij slechts moeizaam weer te been geraakte.

Terwijl zij de zak over haar schouder hees en het zachte geluid van de stappen der messenslijpers trachtte te volgen, putte zij nieuwe krachten uit de verbeelding dat het misschien zou regenen als ze de Kaaba naderde. En dat ze uit een waterspouw van het huis van God enkele gulpen hemels water in haar kruik zou kunnen opvangen. En dat er geen groter zegen kon bestaan, dan te sterven in de Heilige Stad en de jongen het Heilig Boek en de kruik na te laten.

Aan de horizon kwamen lange zwarte strepen in de rozige natrilling van de gezonken zon. En hoog boven de hoofden van de pelgrims verschenen de eerste sterrenspikkelingen in de ijle blauwte van de nieuwe nacht.

In een droom vernam de oude blinde vrouw plots het zachte ruisen van palmbomen en het onwezenlijke klateren van een bron.

Men had de laatste oase voor 'Arafa en Mekka bereikt en de pelgrims maakten zich klaar om de nacht door te brengen.

En ook de oude vrouw en de jongen strekten zich uit op de grond. Ze beschutten zich met een dunne deken en lagen te wachten tot de slaap hen zou overvallen, terwijl ze het vage gemurmel van talrijke stemmen aanhoorden.

De blinde vrouw begon reeds weg te zinken in een vredige slaap, toen ze plots opschrikte door het verrassend luid knallend lawaai van een sterke motor. En onrustig greep ze met beide handen naar de jongen, die zich ook opgericht had en gespannen naar het rode monster keek dat vlak bij hen ronkend bleef staan met de snuit naar de vlakte van 'Arafa gericht.

Maar de knaap stelde haar gerust en zegde dat het een wagen was, waarmee zieke en vermoeide pelgrims vlugger de heilige plaatsen konden bereiken.

Maar niemand klom in de bus, want de muezzins en de imams lieten rondvertellen, dat de karavaan zonder haast in de loop van de volgende dag het gebied van 'Arafa zou bereiken. En dat Gods bijzondere genade zou te beurt vallen aan de pelgrims die helemaal te voet tot aan de Berg van Barmhartigheid zouden gaan.

De oude vrouw wist niet of het de opgestapelde vermoeienissen van de dag waren die haar gemakkelijker konden overmeesteren terwijl ze uitgestrekt neerlag. Of dat haar hart omkneld werd door een vreemde angst bij het plots aanhoren van het onverwacht geluid der bus. Maar ze voelde zich ziek en erg zwak. En terwijl zij een bevende hand aan haar voorhoofd bracht, laaide snel als een bliksemschicht de verlammende vrees in haar op dat ze misschien nooit 'Arafa en Mekka zou bereiken.

Gedurende gans haar leven hadden de kommer en de zorg om anderen, ellende, armoede, natuurrampen en oorlog haar van de heilige tocht weerhouden. En nu ze nog een dagreis van haar doel verwijderd was, voelde ze plots haar krachten wegsijpelen als water door het zand.

De gebeden in 'Arafa, het slachten van de geit, het opvangen van het hemelse water, de rondgang om de Kaaba, de dood op de warme stenen nabij de bron van Zemzem. Een luchtspiegeling in de verhitte geest van een arme oude vrouw, dacht ze weemoedig.

Met treurnis in het hart scharrelde ze recht en vroeg aan de knaap haar tot de bus te leiden. En aan de mannen te vragen wat de prijs was. En toen ze wist dat er nog wel genoeg zou overblijven om een offergeit te kopen en bij de Kaaba een voorbidder te huren, klom ze in de wagen.

En wat later kwamen ook enkele messenslijpers mee, die beweerden dat hun schouders helemaal gekneusd en gekwetst waren door de eindeloze reis met de slijpstenen en dat ze kracht genoeg wilden behouden om met de stenen de Berg van Barmhartigheid te beklimmen en de Heilige Weg van 'Arafa naar Mekka te voet af te leggen.

Ook anderen volgden na enig aarzelen hun voorbeeld, zodat de bus even later gans volzet was.

Iemand blies op een hoorn. En de bus vertrok rammelend en krakend in de richting van 'Arafa. De oude vrouw voelde zich gelukkig nu ze niet meer op haar dikke stramme benen hoefde te lopen om de heilige plaatsen te bereiken. En heen en weer schuddend met de bewegingen van het voertuig gleed ze weg in een lichte droomslaap, die fel gekleurd werd door hetgeen ze zich uit verhalen voorstelde van de Heilige Stad.

Er werd een hele tijd doorgereden zonder dat de lome pelgrims enig begrip van plaats en tijd konden vormen in hun grotendeels verdoofde geest.

Maar plots reed de bus in een kuil en de oude vrouw schoot met een schok wakker. Een ogenblik tastte ze verdwaasd rondom zich heen en toen ze de jongen vlak tegenover zich gewaar werd en het knallend geluid van de motor herkende, werd ze dadelijk weer rustig.

Ze herinnerde zich in een flits de lange tocht door de woestijn, het gebed bij zonsondergang, de rustpoos in de oase en het vertrek met de bus.

Ze tastte naar haar geld en het flesje reukwater op haar borst. Dan scharrelde ze in haar zak en haalde het Heilig Boek te voorschijn. En vroeg aan de knaap dat hij haar verzen zou voorlezen uit het Heilig Boek.

De jongen zei dat hij graag wat uit het boek wilde lezen. Maar dat hij niet kon, omdat er geen licht was in de bus. Maar dat hij toch hier en daar enkele verzen uit het hoofd kon voordragen.

Het was drukkend warm in de bus en al de pelgrims lagen als verlamd in de muffe ruimte.

Maar de messenslijpers uit Turkestan richtten zich plots geprikkeld op, toen de oude vrouw luidop boven het geronk van de motor begon te schreeuwen dat het een ware schande was. Want terwijl ze naar haar geld gegrepen had, vreesde ze plots dat ze misschien toch niet genoeg zou overhouden om de offergeit en de voorbidder te betalen. En ze hoopte dat een voorlezing uit het Heilig Boek haar oplaaiende vertwijfeling zou kunnen verjagen.

— Het is een schande. Het is een afschuwelijke schande, schreeuwde de blinde vrouw al maar door. Het is een schande dat er hier helemaal geen licht is.

De begeleider die het geld had opgehaald en nu voortdurend in het hokje naast de voerder sigaretten zat te roken, stond op en kwam zeggen dat de vrouw zich wat rustig moest houden.

Een man met een hoge tulband en een zwarte baard riep dat de begeleider een hondse kerel was en een vervloekt heiden. En dat hij zijn vieze muil moest houden want dat hij stonk naar sigaretten en sterke drank. En dat een Moslem zich zo niet aanstelde. Zeker niet op de negende dag van de maand Dhu'l-Hijja.

En enkelen van de messenslijpers, die in een opwelling van pijnlijke vermoeienis in de bus geklommen waren, betreurden opeens dat ze niet te voet met hun stenen tot in 'Arafa doorgelopen waren. En dat ze haast al hun muntstukken die ze nog bezaten voor de smerige busrit hadden betaald. Onverwachts vielen ze de begeleider die drukke gebaren stond te maken bovenop het lijf om hem zijn geldtas af te nemen.

Maar de man rukte zich wid los, vluchtte dadelijk als een bange geit in het hokje van de voerder en sloot haastig de ijzeren deur achter zich.

— En dan nog zo'n helse warmte in die smerige kist, zegden de mannen die de begeleider hadden aangevallen. Het stinkt als de rotte pest.

Toen stond een man als een boom helemaal rechtop. Hij trok zijn lang mes en begon een groot stuk uit het linnen dak te snijden.

De pelgrims voelden de nachtelijke koelte langs hun hete slapen stromen. En dan sprongen nog anderen recht om de rest van het dak weg te hakken en buiten te werpen. En na korte tijd zagen ze allen de heldere spikkeling van de sterren in de donkere blauwheid van de ruimteloze hemel.

Iemand zei dat hij zich nu helemaal opgefrist voelde en dat hij weer zijn steen op zijn rug wilde nemen. En toen iemand ontwoordde dat daar geen ruimte voor was, begonnen enkele mannen de banken uit te breken en door het open dak te werpen.

Terwijl de messenslijpers opnieuw de stenen op hun schoft hingen, werden haast alle ruiten verbrijzeld. En in het gejoel en het gerinkel hoorde de oude blinde vrouw de geluiden van de Heilige Stad. Als in een visioen zag ze de vlakte van 'Arafa en de hoogte van de Profeet, de Kaaba, de Zemzem, de bonte wemeling van de talloze pelgrims die uit alle hoeken van de wereld naar de heilige plaatsen stroomden tijdens de maand Dhu'l-Hijja.

Maar niemand in de bus had er op gelet dat de voerder zijn lichtbundels heel snel aan en uit deed knipperen. De pelgrims hadden een heilige zang aangeheven. En onverwachts werden ze allemaal door mekaar geworpen, toen de bus met een korte schok stil hield.

Dan zagen ze matte rode lichten langs de weg en soldaten met lange geweren op de rug en met pistolen die bloot tussen hun gordel staken.

De hoofdman riep met schorre stem dat iedereen uit de wagen moest. En langs de weg met de armen omhoog gaan staan.

Deemoedig en mak als een kudde schapen volgden de pelgrims het bevel van de hoofdman op. Ze stonden bevend in de heldere nacht te kijken naar de gehavende bus.

De oude vrouw stond in het midden. Ze hield de jongen dicht tegen zich aan gedrukt en ze schreeuwde dat het een schande was. Dat ze naar de vlakte van 'Arafa moest en dat ze de Berg van Barmhartigheid wilde beklimmen. Dat ze de negende dag van de maand Dhu'l-Hijja een offerlam zou slachten. En dat ze met haar achterkleinzoon de rondgang om de Kaaba wilde doen. Enzovoort. Enzovoort.

Toen riep de hoofdman van de soldaten met zijn hese stem:

— Stilte. Dit is opstand. Wie is de aanstichter? Of alleman gaat er achter.

De reusachtige messenslijper, die het eerst begonnen was met een stuk uit het dak te snijden, trad naar voren en zei:

— Het blind wijf heeft ons opgehitst.

— Schande. Leugenaar, gilde de oude vrouw. Leugenaar. Leugenaar. Schande.

Maar de soldaten grepen haar stevig vast en dreven haar huilend door de enge deur van een lemen wachthuisje. De jongen sprong als een panter op het lijf van de hoofdman, maar iemand gaf hem een klap tegen het hoofd en sleurde hem ook mee in het huisje. De jongen verzette zich heftig. Hij stampte, krabde en beet. Tot een soldaat hem met de kolf van zijn pistool tegen de schedel sloeg. En hij weerloos in mekaar stortte.

In het rode licht zagen de mannen uit Turkestan hoe donker bloed uit zijn oren en zijn mond begon te vloeien. De drie kerels die de begeleider hadden aangevallen, konden zich niet meer beheersen. Ze wierpen hun stenen weg, grepen naar hun messen en wilden de hoofdman en de soldaten te lijf gaan.

Maar er kwamen nog meer mannen met bruine vesten en lederen laarzen uit het huisje gelopen. En weldra lagen de opstandelingen geknield aan hun voeten.

Toen liep de hoofdman langs de rij pelgrims, terwijl de soldaten hun geweer in aanslag op de mannen gericht hielden. Ieder die geen zuiver lemmet kon tonen, stootte hij met een trap onder het achterste in de richting van de deur, langswaar hij binngeduwd werd door zwijgende soldaten. Er waren wel een vijftal mannen die geen mes zonder verf of krassen konden tonen.

En de overigen werden teruggestuurd. Oostwaarts. Begeleid door enkele soldaten die volgden met een pistool in de hand in een roestbruine hoekige wagen.

Zó vatten de pelgrims de terugweg aan. Moeizaam en gelaten. Hun zware stenen lieten ze onverschillig aan de kant van de weg liggen.

Aan de horizon verscheen de eerste roze rilling van de nieuwe dag. Niemand sprak.

Even later scheen het of de wassende dageraad terug zou moeten wijken voor de stuggere nacht. Toen begon het zachtjes te regenen. Nauwelijks hoorbaar vielen de druppels op de dorre bodem.

De pelgrims voelden het nat als een balsem op hun kloppende slapen en hun pijnlijke ruggen. In het groeiende licht zagen ze de voetstappen van hun voorgangers, scherp gedrukt in het vochtige zand. Oostwaarts. In de richting van de rijzende zon.

En tussen hen ontstond een sterk gemeenschapsgevoel van dankbaarheid tegenover de barmhartige God, die hun eindeloze terugtocht met een verkwikkende regenbui wilde zegenen. En allen tegelijk, als door een hogere macht bevolen, hieven ze de lofzang van de heilige regen aan.

A. RomeinVerschoor

NEDERLANDS PROZA

Adriaan van der Veen: Spelen in het Donker.
Roman. N.V. Amsterdamse Boek- en Courant Mij
Cees Nooteboom: Philip en de Anderen.
Amsterdam N.V. Em. Querido's U.M. 1955.
Max Dendermonde: De Dagen zijn geteld.
Roman. N.V. Amsterdamse Boek en Courant Mij
Amsterdam 1955.

Hoe lang is het al weer geleden, dat Alie Smeding opgang en schandaal maakte met haar „naakte waarheid"? Och arme, hoeveel hemdjes en borstrokjes had haar schamel geesteskind nog aan vergeleken bij het alleen maar in wat flarden lippestift en hoogtezonpigment gehulde geestelijk kroost van de na-oorlogse generatie!

Maar wij leven niet voor niets in een aangeklede wereld en Freud is niet voor niets gepopulariseerd. En zo drijft het restje schuldgevoel, dat niet in het boek zelf wordt uitgedragen, de auteur er toe die naaktheid toch weer te bedekken met de kleurige „flap", waarin het boek gestoken is en de karakteristiek van zijn werk, die ons daar wordt geboden. Nu weten we natuurlijk wel, dat de anonyme tekst van de „flap" voor rekening van de uitgever komt, maar ook dat geen schrijver, die ernst maakt met zijn werk haar niet op z'n allerminst zou controleren. En zo men al hardop fluistert: maar weet je dan niet, dat zo'n „flap" immers alleen maar moet dienen om luie recensenten in staat te stellen een „goede" critiek te schrijven zonder het boek te lezen, dan eerst recht dient, naar ik meen, de schrijver er voor te waken, dat die tekst zo zuiver mogelijk weerspiegelt wat de lezer te wachten staat.

Het is misschien alleen maar een slechte of althans een onnozele gewoonte eerst de „flap" van een boek te lezen, zo iets als op de laatste bladzijde kijken of ze elkaar krijgen. Toch betrap ik me erop, dat ik dat altijd doe en wel om te zien, waar het over gaat. Ook dat geen hoog-literair verlangen, maar toch misschien begrijpelijk uit de verveelde ervaring, dat zo veel van onze moderne romans over zo weinig gaan, als men ze vergelijkt met de bewogen en dichtbevolkte werelden der grote, klassieke romanschrijvers en dat er zo vele in dat schijnbaar zo „ruime" en in wezen zo beperkte wereldje van journalisten-en-schrij-

vers spelen. Misschien laat zich dat ten dele verklaren uit het 20ste eeuwse literaire streven naar de waarheid en niets dan de waarheid, die vele schrijvers er toe brengt hun stof uitsluitend in persoonlijke en al te persoonlijke ervaringen te zoeken. Maar eigenlijk wordt daarmee alleen maar het verraderlijk excuus verklaard, dat we herhaaldelijk en ook nu weer in het hierboven genoemde boek van Dendermonde tegenover de titel vinden: „Weliswaar hebben enkele ware gebeurtenissen, feiten en menselijke verhoudingen de fantasie op gang geholpen, maar deze is een zo volstrekt eigen weg gegaan, dat het volgende verhaal autonoom is zonder meer. Wie zichzelf of een ander erin meent te herkennen, vergist zich".

Want wat is de zin van een uitspraak als deze? Dat er geen *creatio ex nihilo* bestaat, dat er nog nooit een fantasie bestaan heeft, hoe machtig, speels of bizar ook, die niet uit waarneming of ervaring gevoed was? Als wij dat niet al lang wisten, had deze waarschuwing vooraf moeten gaan aan die boeken, waarin Balzac en Maupassant en Mauriac en Dostojewskij en Tsjechow en.... noem-maar-op een eindeloze stoet van burgers en zwervers, boeren, intellectuelen, boeven, heiligen, zenuwpatiënten en gekken aan ons voorbij laten trekken. Zeker een schrijver heeft het recht geërgerd te zijn, wanneer belangstellende lezers zijn romanfiguren gaan etiquetteren, zo in de trant van: die zenuwpatiënt is natuurlijk zijn eigen vrouw, die is immers ook een tijdje in een verpleging geweest. Terecht voelt hij zich daardoor belemmerd in zijn fantasie en verdacht van een soort vivisectie op zijn omgeving. Maar de waarschuwing vooraf kondigt bijna feilloos aan, dat de auteur te dicht op zijn onderwerp heeft gestaan en zijn beeldvorming daardoor ondanks zijn niets-dan-de-waarheid-bedoeling alles behalve scherp en overtuigend is geworden.

Ook Adriaan van der Veen's nieuwste boek: „Spelen in het Donker" speelt in de krantenwereld, in het Amerikaanse stadje Greenwich in Connecticut, waar de hoofdfiguur na een wat bedrukte jeugd en een langdurig verblijf in een sanatorium een volontairsplaats krijgt. Al heeft Van der Veen het gelukkig niet nodig geacht de befaamde waarschuwing aan zijn boek te laten voorafgaan, toch is het duidelijk, dat ook hij hier te dicht op zijn onderwerp staat. Dat ligt wel enigszins in de aard van zijn hele werk, maar in zijn vorig en tot nu toe verreweg beste roman: „Het wilde Feest" had hij aanmerkelijk afstand gewonnen, kwam hij los van de al te persoonlijke verhoudingen van zijn figuren, werden ze driedimensionaal, doordat ze hun plaats kregen in een bewogen wereld.

Het is of Van der Veen bij dit boek in de bedoeling tot een dergelijke opzet is blijven steken. In „Het wilde Feest" leefden zijn mensen in een stuk Amerika, dat, hoe amerikaans ook, de lezer niet de vrijheid liet zich met een „that cannot happen here" af te wenden. In dit nieuwe boek is wat mogelijk bedoeld was als de maatschappelijke achtergrond van het verhaal: de tegenstellingen en conflicten in het krantenbedrijf van een amerikaanse provinciestad, al te vaag gebleven, zo vaag, dat we verbaasd ophoren, wanneer tegen het eind van het boek de ontslagen redacteur in een nabetrachting over „wij, progressieven" spreekt en ons afvragen welke rol die progressiviteit verder in het verhaal gespeeld heeft. Zo blijft van de karakteristiek van het milieu niet veel meer over dan een zekere alcoholische en sexuele losheid. Tegen die achtergrond worden een reeks persoonlijke verhoudingen geschilderd, waarin de beste kwaliteiten van de schrijver naar voren komen, met name in de reacties van verschillende mensen op het achterlijke jongetje Dickie. In de tekst van de „flap", — al weer die verraderlijke „flap" — zijn die ontmoetingen wel wat al te organisch tot een psychologische ontwikkeling samengevoegd, waardoor de schrijver in zekere zin onrecht wordt gedaan. Maar wel onttrekt hij zich niet geheel aan de wijdverspreide neiging om „in het donker te spelen" met freudiaanse begrippen. Naast de psychiater, die door een minutieuse analyse van de blutsen en builen, die we in ons voorafgaand leven en met name in onze jeugd opliepen, ons huidige zelf voor ons aanvaardbaar tracht te maken, maakt de romanschrijver, die tezamen met zijn personages zo feilloos en aarzelloos vaststelt welke schade hun ouders hun hebben toegebracht, een wel wat al te vlotte indruk.

Cees Nooteboom wordt door zijn uitgever geïntroduceerd als: de jongste auteur van ons fonds. Bij het doorlezen van zijn eersteling rijst de vraag of hij misschien niet tè jong is. Een rare en ouderwetse vraag in een tijd van overwaardering van het pueriele en jacht op het wonderkind. En toch: hoe gelukkig de jeugdige auteur zich ook mag hebben gevoeld met zijn eigen eerste boek in zijn handen, zou hij niet beter gediend zijn geweest met een uitgever, die, in plaats van dit zevenmaands kindje ter wereld te helpen brengen, hem geraden had zijn werk na een rijpingsproces van b.v. een paar jaar nog eens ter hand te nemen? Want er is reden genoeg om aan die rijping te geloven. Hij kan in ieder geval wel schrijven, niet verbluffend oorspronkelijk — maar hoeveel ouderen doen dat? — niet met de indringende onbevangenheid van een Anne Frank, maar gemakkelijk en rechtuit. Althans

waar hij niet probeert het mooi te maken en dan onherroepelijk gek gaat doen in gewrongen en bizarre vergelijkingen of gewilde diepzinnigheid en dagdromerij.

Het grootste bezwaar tegen dit boek is al weer, dat de schrijver geen halve meter afstand tot zijn materiaal heeft en dat dat materiaal, hoezeer hij het ook in allerlei barokke fantasterijen heeft pogen te verpakken, zo schamel is. Met iets van plaatsvervangende schaamte kan de lezer zijn karige levenservaring vrij precies besommen: welke liftreisjes hij gemaakt heeft, wat hij gelezen heeft en vooral welke avonturen met meisjes hij beleefd heeft.

Laten we hopen, dat Cees Nooteboom spoedig een verontschuldigende glimlach over kan hebben voor dit boekje en een wat grimmiger voor de gewichtige toon, waarop het werd ingeleid bij de lezer.

Max Dendermonde is een bekwaam journalist. Voor wie gewend is zich met belangstelling tot het lezen van zijn boeiende reportages te zetten, is dit boek een diepe teleurstelling. Ik gaf hierboven al te verstaan, dat waarschuwingen aan de lezer als waarmee dit boek opent, mij kopschuw plegen te maken. Voeg daarbij, dat ik, mijn dwaze gewoonte getrouw, eerst de „flap" heb gelezen. En nu las ik wel zelden een dergelijk stukje „inleidend" proza, dat zo opzettelijk bedoeld scheen om de ware inhoud van het boek te omhullen en te verhullen.

Volgens de inleiding hebben we te doen met een „opgewekte, energieke man, die weet wat hij wil" en die, na de plotselinge dood van zijn jonge vrouw bij een bevalling, een moeilijke crisis doormaakt, waarin al zijn ervaringen hem schijnen te drijven naar de overtuiging van de vergankelijkheid en de zinloosheid van heel het aards bestaan. Een nieuwe liefde gaat hem uit deze troosteloosheid opheffen, totdat blijkt, dat zijn vrouw voor het huwelijk een ernstige operatie moet ondergaan die haar misschien de hoop op een kind zal ontnemen. Weer zinkt de jonge man weg „in de sfeer van de dagen zijn geteld" tot hij het inzicht wint, dat zijn vrouw hem met iedere toekomstmogelijkheid dierbaar is. Het boek is, besluit de „flap" „ondanks de ernstige, doch nooit sombere ondertoon, een hymne aan het leven".

En nu het boek zelf. Daarin blijkt de opgewekte en energieke jonge man, „die weet wat hij wil" op alle uren van de dag en de nacht niet anders te willen dan een borrel met een biertje er naast en daar naast weer een borrel en zo ad infinitum voor zo ver hij niet afgeleid wordt door „een lekker wijf".

Het befaamde rijmpje van Busch:

Es ist bestimmt von alters her
wer Sorgen hat, hat auch Likör . . .

is eigenlijk bestemd om van achter naar voor gelezen te worden, m.a.w. dronkaards plegen zielige, ja, tragische mensen te zijn, niet alleen om hun dorst, maar vooral om de „Sorgen", die daar achter liggen. Menig schrijver is gegrepen door deze tragiek van verslaving, periodiek berouw, langzame geestelijke en morele aftakeling.

Maar het boek van Dendermonde is helemaal niet tragisch, maar ook helemaal niet „opgewekt"; het is alleen maar landerig, het landerig verhaal van een kroegklant met intellectuele pretenties, die met een stel soortgelijke vrienden van kroeg tot kroeg trekt, zwetsend over de zinloosheid van het leven en de rotheid van het werelds bestel en dan maar weer een borrel en een biertje en nog een borrel „enkel en alleen daarom, omdat we geen God de Vader hebben of desnoods een Maria de Moeder, geen geloof, dat ons de ware weg voorschrijft". Je zou zeggen: wat belet je om ook naar de kerk te gaan en te ervaren, dat er altijd tegenover de kerk een kroeg gestaan heeft voor de vrome dronkaards.

Onder het lezen krijgt men soms de gedachte, dat die waarschuwing aan de lezer alleen bedoeld is om de auteur te vrijwaren tegen een bezwaarschrift van de gezamenlijke nederlandse journalisten, dat zij toch heus niet zo'n stelletje ordinaire geesten zijn als hier getekend wordt in een brede en haast babbelachtige verteltrant.

Deze dronkaard heeft niets van een gekwelde of zelfs maar meelijwekkende figuur. Hij is wel tot uit den treure bezig om met norit en aspririne, met tandenpoetsen en douches (warm-koud-warm-koud als een soort van contrapunt tegenover het borrel-biertje), de onmiddellijke gevolgen van zijn festijnen te bestrijden en met ware dronkemanshardnekkigheid zeurt hij erover dat hij geen brokken wil maken, maar van de grofheid van zijn gedrag en gedachten schijnen hij noch zijn schepper enige weet te hebben. Beiden vinden het blijkbaar heel gewoon, dat hij na een nacht met zijn verloofde haar verdiensten-in-bed nauwkeurig afweegt tegen die van zijn tijdelijke „hulp", met wie hij nooit heeft willen trouwen, omdat ze zo ruw in de mond was. En als hij, tijdens het sterven van zijn pleegvader en het ziekenhuisverblijf van zijn verloofde — ik kan het niet helpen, dat het zo drakerig aandoet! — enige nachten feest viert (beroepshalve!) in een jubilerende stad in het Zuiden, daar 's morgens vroeg wordt gearresteerd verdacht van moord op een publieke vrouw, die hij bezocht heeft en zich met

een onsmakelijke bewijsvoering weet vrij te pleiten, bieden de vrienden, na het bericht dat de werkelijke dader zich heeft opgehangen hem een afscheidslunch aan „als pleister op de wond".

Moet ik nog vertellen, dat na dat kloeke besluit tot levensaanvaarding aan het slot, dat de inleider van een hymne op het leven deed spreken, de held zich op de laatste bladzijde met een vriend opmaakt voor een nieuwe gezellige tocht langs kroegen en andere etablissementen?

Het is zo wel genoeg, dunkt me. Als dit Dendermonde's romanstijl moet blijven, laat hij zich dan liever aan de reportage houden.

Peter van Steen

NIEUWJAAR

Nu steken de kinderen
ook die der gelovigen
de ontluisterde symbolen in brand
de vlammen grijpen bezorgd in de lege sneeuwlucht
new year on the battlefield
de granaten zoeven als gisteren
en eergisteren
dona nobis pacem
na ja es war schon immer so
vanmorgen waren die kobolds naar de mis
en nu dansen ze spookachtig
om de smeulende resten der hun aangeleerde extase
straks zullen opnieuw rinse dennen omgehakt worden
getooid met bazarspullen kerstbomen heten
en daarna als wild vermaak dienen
en brandend alle verdrongen machteloosheid
verstoken spijt en verschaalde illusies wreken
het oude spel wordt voortgezet
de as is koud
en alles is weer zoals het was.

Apie Prins

THUISKOMST EN VERTREK*)

Ik was dus gestrand op Tahiti, al was ik geen schipbreukeling in de letterlijke zin des woords, want ik was er op eigen verzoek. Ik was met de barkas van de *Marama* door de enige bres in het koraalrif naar de bladstille blauwe laguna geloodsd en netjes op het strand afgezet. Met mijn handkoffer.

De *Marama* braakte zwarte rookwolken uit en was al weer op weg naar het 4.000 km. verder gelegen Wellington, waarheen ik zelf op weg geweest was om „in de schapenfokkerij te gaan". En ik was het eerlijk van plan geweest, maar het was weer het oude liedje. Waar ik heen moest ging ik niet heen en ik was dus wel degelijk op Tahiti gestrand, al was het nog zo vrijwillig. Waarom? Ten eerste was er een Amerikaan aan boord met een varkenskop en die was een obsessie voor me geworden omdat ik hem niet ontlopen kon. Ten tweede had de purser gezegd dat ik op Tahiti niet landen kon omdat ik geen Frans visum had en ten derde had ik aan boord *The Moon and Sixpence* van Somerset Maugham gelezen en wou ik nu wel eens zien waar Gauguin geleefd, bemind en geschilderd had en krankzinnig gestorven was, na de schoonheid en de vrede gevonden te hebben die hem in Frankrijk steeds door de vingers geglipt waren. Nu, naar dat visum werd mij door niemand gevraagd.

Er was maar één goed hotel in Papeete, de zogenaamde hoofdstad, die een dorp was, maar dat was te duur. Dus kwam ik terecht in het pension van Mme de Chavigny in de Rue Rumont d'Urville. Weidse namen die een volkomen vals beeld van de werkelijkheid oproepen, want in die Rue groeide onkruid en waren in de stof scharrelende kippen de enige voetgangers en madame was een slons in een beddejak.

Er was nog een kostganger, een Zweed, die me onmiddellijk even hinderlijk begon te volgen als de Amerikaan aan boord. Hij vertelde me dat hij beachcomber was. Een strandvonder in de tropen? Leek me verdacht. Hij zag er eerder uit als een landloper in zijn tropenpakje van ondefinieerbare kleur dat al weken niet gewassen was en in Amerika zou hij een doodgewone hobo geweest zijn die als verstekeling met een goederentrein meerijdt tot hij er afvalt of door de treinsmerissen aan de kant gesmeten wordt.

Nee, een blanke die op een tropisch eiland waar water in overvloed is, onzindelijk op zijn lichaam en zijn kleren is, loopt op zijn laatste

benen. Hij vindt in de kampong misschien wel een vrouw die hem een poosje onderhoudt en er nog trots op is een verhouding met een „blanke" te hebben. En hij krijgt soms van medelijdende vreemdelingen in de havenplaatsen cigaretten en een borrel, maar het eind van het lied is meestal een smadelijke dood.

Er zijn wel anderen die zich beachcomber genoemd hebben, maar die wàren het niet. Laurids Bruun, de Deen, die de gelukkigste jaren van zijn leven doorbracht op een eilandje in de Indische Oceaan en daar *Van Zanten's Gelukkige Tijd* schreef.

En Banfield, die gelijk Bruun de vlucht genomen had voor de zegeningen van de Westerse beschaving en van het gouvernement van Queensland het eilandje Dunk in pacht kreeg op 18 graden Zuiderbreedte, op enkele tientallen mijlen van de kust van Australië. De schrijver van de *Bekentenissen van een Strandvonder,* dat me indertijd zo geboeid had. Vooral zijn fascinerende schildering van de trek van milliarden vlinders die bij gunstige wind van het tien mijl noordelijker gelegen eiland Hinchinbrook overgefladderd kwamen in een kilometers brede stoet, een eindeloze dwarrelende stoet in alle kleuren van de regenboog, tot ze verdwenen in de richting der Gelukzalige Eilanden. Gedreven door welk instinct? Bruun en Banfield waren misschien ook wel strandvonders, maar tevens gelukszoekers en gelukvinders. En de Zweed? Hij had de *Confessions of a Beachcomber* niet gelezen, want hij las nooit boeken, maar het woord „beachcomber" intrigeerde hem toch. Toen ik hem vertelde dat Banfield direct na zijn aankomst op Dunk begonnen was bos te kappen, een bungalow te bouwen en een moestuin aan te leggen, kortom te werken, was de aardigheid er voor hem meteen af.

Er waren twee Amerikanen in het hotel die me „interesting" vonden en me in hun hotel te eten vroegen omdat ze zich verveelden. Iedereen scheen zich in Papeete te vervelen. Vooral de Franse ambtenaren. Op de rede lag de Franse kruiser *Aldébaran* en de officieren lieten zich elke avond naar het strand roeien om zich te bezatten en naar de vrouwen te gaan.

Op een middag zat ik een beetje ontdaan en uitgeput op het strand. Ik had in de lagune gezwommen en toen ik omkeek hoever ik uit de kust was zag ik achter me twee rugvinnen van haaien door het water glijden. Een grote en een kleine. Ik begon voor het eerst in mijn leven in het water te zweten van angst. Ik dook onder en toen ik weer adem moest scheppen zag ik dat de haaien gezwenkt waren en full speed in de richting van de zee verdwenen. Ze hadden me natuurlijk niet op-

gemerkt in hun haast om het ruime sop te kiezen. Op het eiland had men ze gezien. Heel interessant, zei een Fransman, die me hijgend uit het water zag komen. En een grote zeldzaamheid, want ze waagden zich bijna nooit in de engte van de lagune en waren nu vermoedelijk bij het opdrijven van een bonito (een soort tonijn) in de lagune verdwaald geraakt. Jack London schrijft wel in zijn *South Sea Tales* dat de haaien hem nooit iets gedaan hebben hoewel hij kilometers ver zwom van de ene atol naar de andere, maar ik was geen Jack London en geloofde het wel na die ene keer, al heette het nòg zo'n grote zeldzaamheid.

Toen de Fransman weggegaan was na me „bonne chance" te hebben toegewenst, viel ik van vermoeidheid vrijwel meteen in slaap.

Ik droomde van Sumatra, waar ik ook dicht bij de kust gewoond had, maar met een oerbos tussen mij en de zee. Daar had ik gewerkt als tabaksassistent, of liever ik had de Javanen en Chinezen làten werken, want een toewan blanda werkte niet met zijn handen in de tropen. Wat werken was had ik pas ondervonden toen ik in 1910 in Manitoba door een Canadese farmer als losse hulp gehuurd was om mee te helpen de oogst binnen te halen. En waar bleef ik toen met m'n praatjes? Het duurde ruim een week voordat ik iets presteerde en die hele week kon ik bijna niet eten en slapen van moeheid en was ik ziek en had kramp in alle spieren. De ploegbaas schold me de huid vol omdat ik een luilak was en wou me ontslaan. Mijn Canadese kameraden, die gezien hadden dat ik me uitsloofde maar niet meer kòn, dreigden onmiddellijk en bloc het werk neer te leggen en van het ontslag kwam niets. Deze solidariteit maakte een diepe indruk op me en is van grote invloed op mijn verdere leven geweest. Ik, die in de tropen de Javanen steeds tot „kredja", tot werken, had aangezet, zonder ooit rekening te houden met de brandende zon en de lange werkdag, was in bescherming genomen tegen mijn werkgever, die dezelfde rol speelde als ik op Sumatra.

Van al die dingen droomde ik en de kaaimannen waarop ik jacht gemaakt had kwamen met hun stinkende open muilen op me af en zouden me met huid en haar opgeslokt hebben als ik niet op het kritieke moment badend in mijn zweet met een ruk overeind was gaan zitten.

Met lome schreden ging ik naar mijn kosthuis om te eten. De ontvangst was uitermate koel. Ik woonde nu al een week bij Mme de Savigny en haar Franse vriendin en was niet op haar min of meer bedekte avances ingegaan. Ik was schromelijk tekort geschoten in mijn plichten tegenover de gastvrouw. Dat was tenminste de mening van de Zweed.

Aha, vadertje, dacht ik, dus jij betaalt je kost en inwoning in natura! Klopt met mijn diagnose.

Van het kaartavondje met de dames en de Zweed kwam ditmaal niets en ik kroop in mijn klamboe als een kind dat voor straf vroeg naar bed gestuurd is.

De volgende morgen ging ik naar het postkantoortje om te kijken of er brieven Poste Restante voor me waren. Dat kon wel niet, want niemand wist dat ik op Tahiti zat, maar wat gaf dat? Ik deed het waar ik maar kwam en soms leverde het nog wat op ook. Ik kon in ieder geval mijn volgende adres — ditmaal Wellington, N.Z. — opgeven en een vast adres in Holland, en zo vond ik na mijn terugkeer in Holland nog brieven in de bus die me van heinde en verre waren nagestuurd.

Voor me stond iemand die vroeg of er mail voor Robert Service was. Hij nam een paar brieven in ontvangst, maakte er één open en liep in zijn lectuur verdiept naar de uitgang. Dat was mijn kans. Ik liet hem een eindje gaan, liep hem achterna, tikte hem met een dramatisch gebaar op zijn schouder en zei:

„Mr. Service, I presume?" Als je 't doet moet je 't goed doen. Bij de al of niet toevallige of geënsceneerde ontmoeting van twee illustere personages passen nu eenmaal een feilloze regie en enige achteloos uitgesproken historische woorden ter begroeting. Of dat nu een ontmoeting tussen Stanley en Livingstone of tussen mij en Robert Service is en of die in Aequatoriaal Afrika of in Aequatoriaal Polynesië plaats vindt.

Voordat hij tijd had van zijn verbazing te bekomen ging ik verder:

„Yes, of course you don't know that I lived for some time in your log-cabin." Je moet de mensen altijd zo lang mogelijk in het duister laten tasten. Dat houdt de spanning er in.

„In my log-cabin? What do you mean?"

„Ja, in Uw blokhut in Dawson, Yukon-Territory, Klondike. In dezelfde blokhut waarin U het gedicht „The Chechahco" — de nieuweling — hebt geschreven, en ik vond dat wel het beste van Uw bundel *Tales of the Yukon.*"

„Well, I'll be damned," zei hij eindelijk, en „Wie bent U en hoe kwam U daar en hoe komt U nu hier?"

„Vermoedelijk om dezelfde reden waarom U nu hier gekomen bent."

„En dat is?"

„Omdat U *The Moon and Sixpence* gelezen hebt," en ik wees op

een stukje van het boek, dat uit zijn linker jaszak kwam kijken.

„Well, I'll be damned," riep hij in extase, „maar hoe weet U wie ik ben?"

„Omdat ik op het postkantoor achter U stond," en ik noemde mijn naam en zei dat ik a Dutchman was en in Klondike als dagloner gewerkt had bij de ontginning van een zilvermijn in het Mayo district, een heel eind noordelijker dan Dawson en vlak bij de Poolcirkel.

En wat kon de man anders doen dan me met zijn linkerhand met de open brief er nog in op mijn schouder slaan en met zijn rechterhand de mijne op en neer pompen, zoals alleen onvervalste en rechtgeaarde Canadezen en Amerikanen dat kunnen?

Hij sleepte me mee naar het hotel en daar onderhielden we ons tot diep in de nacht over rijke goudaderen, over „pockets", zoals de Bonanza, waar de goudklompjes en het goudgruis voor het oprapen lagen, over Gauguin, Banfield, Laurids Bruun, de literatuur en het Heelal.

De volgende morgen werd ik wakker met een afschuwelijke kater. Niet zozeer vanwege al de rum en whisky met of zonder kokosmelk en citroen, maar omdat het besef dat er nu werkelijk niemand meer bestond die niet op Tahiti was, geweest was of er gestorven was, loodzwaar op me drukte. Stanley en Livingstone waren er nu ook al bijgekomen. En de Zweed, niet te vergeten. En Mme de Savigny. Er zat maar één ding op. Ik moest weg. Zo gauw mogelijk.

Ik trok er op uit en had geluk. De schoener *Anaä* zou tegen de avond uitvaren naar allerlei eilandjes in de buurt, d.w.z. een paar honderd mijl verder, om daar vrachtjes copra, het in de zon gedroogde vlees van klappernoten, en bêche-de-mer, eveneens in de zon gedroogde zeekomkommers, ook tripang genoemd, op te pikken. Die tripang is een delicatesse voor de Chinezen, die er grof geld voor betalen, niet in de laatste plaats omdat ze een stimulerende uitwerking op bepaalde hormonen schijnt te hebben.

Ik mocht tegen betaling van tien francs — dat was toen vijf gulden — mee naar het eerste eilandje dat ze aandeden: Bora Bora.

De *Anaä* was een gammele, wormstekige boot, die zwaar onder de mosselen en ander schelpgedierte zat en bij de eerste typhoon met man en muis vergaan zou. Dat wist de uit vier koppen bestaande bemanning: schipper, eerste en tweede stuurman en kokkie, maar ze trokken zich er niets van aan. Hun voorvaderen hadden wel een groter risico genomen toen ze zich over de Stille Zuidzee verspreidden. Voor levensverzekeringsagenten is er dan ook in Polynesië geen droog brood te verdienen.

Ik nam geen afscheid van Robert Service, uit angst dat hij mee zou willen. Ik ging met mijn handkoffer aan boord. Het anker werd onmiddellijk gelicht en we voeren uit. Ik was ontsnapt en niemand kon me achterhalen. De kanaka's vielen me niet lastig met vragen wat ik op Bora Bora ging doen en als ze het gevraagd hadden had ik het niet geweten. Ik ging weg. Dat was voldoende. Weg van de beschaving. Eindelijk!

Toen de zon ondergegaan was kreeg ik het te kwaad. Alles aan boord steunde en kraakte en piepte onder de strakke passaat. Ik deed geen oog dicht en dacht ieder ogenblik dat mijn laatste uurtje geslagen was, maar de kanaka's sliepen vredig, zelfs de roerganger die het wiel vastgezet had.

Zodra de zon opging voelde ik me weer safe. Op de derde dag doemde de donkere kop van Bora Bora aan de horizon op. Laat in de middag liet de *Anaä* het anker vallen.

Er werd een sloep uitgezet en twee man roeiden me naar de wal. De bevolking van het nietige dorpje was uitgelopen en drentelde naar het strand. Toen ik uitgestapt was nam een van de oudere vrouwen me bij de hand. Een kanaka nam mijn koffer over en ik werd naar een bamboe hutje onder de palmen geleid. De man zette de koffer neer en verdween met de vrouw. Ik keek om me heen. Er lagen tapa-matten op de vloer en er stond een krukje.

Een half uur later kwam de vrouw terug met een grote kalebas vol jonge klappermelk en een gevlochten blad met hete rijst, gedroogde visjes, kleine zuur-zoete limoenen en bananen. Ze zette alles naast me neer, raakte de bovenkant van mijn rechterhand even aan en vertrok met een glimlach. Ik at alles op en was zo moe door de slapeloze nachten aan boord dat ik meteen in slaap viel.

Ik werd wakker door het kraaien van hanen en vlak daarop ging de zon op, geestdriftig en uitbundig begroet door alle vogels op het eiland. Ik ging een bad nemen in de zee en legde me te drogen op het fijne koraalzand. Ik dacht aan niets. Er was alleen een overweldigend gevoel van geluk, harmonie en *vrede.* En het rhythmische geruis van de palmbladeren en van de eindeloze golven van de Stille Oceaan, die op het koraalrif braken.

Stilletjes begonnen de tranen uit mijn ooghoeken neer te droppelen en zich met de aarde te verenigen. Ik voelde me één met de aarde, de zee en de hemel. Ik voelde het geluk als was het tastbaar. Niet in mijn hart, maar in mijn *gemoed,* in het kuiltje vlak onder mijn middenrif.

Daar zetelde het. Mijn hele lichaam begon te trillen. Ik trilde mee met het rhythme van de natuur tot ik langzamerhand tot bedaren kwam.

Ik ging overeind zitten. Een paar honderd meter van mij af in zee stond een bronzen standbeeld van een jonge Polynesiër op een koraalblok met een lange speer in de opgeheven rechterarm, klaar om toe te stoten. Ik wachtte minuten lang in de grootste spanning. Een bliksemflits, en de vis was geharpoeneerd. Hij hield hem triomfantelijk omhoog. Ik riep: „Bravo! Bravo!" en bij zijn glundere lach zag ik al zijn parelwitte tanden.

Nu moest ik mijn opwachting in het dorpje gaan maken. Wat zou men anders wel van mij denken? Er was al op gerekend. Een paar mannen kwamen op me toe en ik drukte hun zwijgend de hand. Ze namen me mee naar een iets grotere hut, waaruit een man met grijzend haar me minzaam lachend tegemoet trad en me de hand drukte. Hij nodigde me uit te gaan zitten op het enige krukje in de hut en ik had het bijna gedaan, maar bedacht me net op tijd en hurkte met hen op de matten neer. Hij nam een slok uit een kalebas met kokosmelk, reikte die aan mij over en ik gaf hem door. Ik liet mijn cigaretten rondgaan en we rookten een poosje zwijgend. Niemand vroeg me wat ik op Bora Bora kwam doen. Toen mijn camel dreigde op te branden en ik hem uit wou doven, deden zij het ook met de hunne, die nauwelijks half opgebrand waren. Het kamponghoofd reikte me weer de hand. De receptie was afgelopen. Ik was in het grote gezin der kanaka's opgenomen. Ik was thuis.

Niemand drong zich aan mij op als gids. Het eiland was van mij. Ik ging bij laag water een wandeling maken in de koraaltuin en waadde tussen de zeekomkommers, die als worsten op de bodem lagen en zich bij mijn nadering plotseling samentrokken, en de heen en weer schietende regenboogvisjes. Een eind verder kwam een schildpad boven en dook weer onder. De flamingokleurige koraalstruiken wiegden in de stroom zachtjes heen en weer als de takken van een treurwilg bij een luwe lentewind. Er waren zeeanemonen in tintengamma's van lavendel tot saffier en robijn. Ik liep urenlang in de tovertuin, ging zo nu en dan op het strand liggen en keerde pas tegen de avond terug, rammelend van de honger. Nauwelijks was ik thuis in mijn hutje of het souper werd al opgediend: gebraden kip, rijst, gele pepertjes, een papaja en de onvolprezen kokosmelk. Ik liet geen krummel over.

Na het eten wandelde ik naar het strand. De zon ging onder en een paar minuten daarna was het donker. Niet helemaal, want het Zuiderkruis stond schuin boven me in al zijn glorie.

Uit het schemerdonker kwamen schimmen en hurkten neer. Zo nu en dan klonk er gelach op uit de groepjes, maar er was een zekere spanning. Ze wachtten ergens op.

Na een uurtje kwam de maan op; nog bijna vol. Direct kwam er beweging in de groepjes. Ze stonden op, vormden een grote halve cirkel om me en knikten me toe. Een jonge kanaka begon op zijn guitaar te tokkelen. Aarzelend. Het was geen melodie. Hij stemde zijn instrument, met voorovergebogen hoofd luisterend naar het rhythme van de golven en de palmblaren.

De speler hield op en legde zijn guitaar neer, maar de pauze duurde niet lang. Toen hij zijn guitaar weer oppakte stonden eerst de jonge meisjes en de jonge mannen, en later ook de ouderen op en werd de dans algemeen. Er waren solodansers en -danseressen en er werd ook paarsgewijze gedanst, maar de mannen en vrouwen raakten elkaar nooit aan. Elke beweging was kuis en natuurlijk en vol gratie. De muziek hield nooit op en het dansen hield niet op, want spelers en dansers wisselden elkaar telkens af. Zo had ik ook op Sumatra nachten lang op hari besar in de kampong geluisterd naar de gamelan en de ankloeng, maar daar werd me een stoel aangeboden die ik niet weigeren kon omdat ik een toewan was, een blanke die getolereerd werd, meer niet, maar een indringer. Hier lag ik op mijn zij en was mijn tekort aan pigment geen handicap.

Hoe lang het dansen duurde weet ik niet meer. Heel lang. Tot ik indommelde en een hand op mijn schouder voelde. In slaapdronken toestand werd ik door dezelfde vrouw die me bij mijn aankomst ontvangen had thuis gebracht.

Zo leefde ik van de ene dag op de andere. Ik ging mee als ze vissen speerden, maar mijn speer was er altijd naast. Door de straalbreking, zou mijn natuurkundeleraar gezegd hebben. We gingen wilde rode bacoven plukken en bakten ze ook.

Ze hadden kapmessen voor de bossen en speren voor de vissen. Schiet- en vechtwapens heb ik er niet gezien. Vechten en ruzie maken deden ze niet aan. Over de eerste Wereldoorlog (het was in 1920) spraken ze liever niet. Dan werden ze kopschuw. Twee jongens hadden met de Fransen meegevochten en waren nooit teruggekomen. Wat zonde was wisten ze niet. En wat deugd was evenmin. Zachtzinnigheid, beminnelijkheid, welwillendheid en vredelievendheid golden bij hen niet als deugden. Ze waren de kenmerkende eigenschappen van een vredelievend ras. Of hun vreedzaamheid en hun gezellige aard een gevolg is van hun verblijf op de Gezelschaps Eilanden, gelegen in de

Vreedzame Oceaan, of dat die eilanden en die oceaan zo naar de bevolking genoemd zijn, zou ik niet durven zeggen, maar van oorlog moesten ze niets hebben en wilden ze niets weten. Van de oorlog niet en van de missionarissen niet. Gek dat ze daar verband tussen schenen te zien, want van de geestdriftige oorlogscampagne die de christelijke kerken hadden gehouden was hun niets bekend.

Nee, de Tien Geboden waren niet aan hen besteed. „Gij zult niet begeren Uws naasten vrouw, noch zijn os, noch zijn ezel, noch zijn dienstmaagd", of hoe was het ook weer. „In het zweet Uws aanschijns zult Gij Uw brood verdienen"? Ze peinzen er niet over. Als de lucht betrekt zaaien ze gauw een handjevol rijst. De kippen worden niet gevoerd. Die scharrelen zelf hun voer op en deponeren haar eieren zoals het uitvalt, maar nooit ver van honk. En als ze niet meer leggen worden ze opgegeten.

Als ze eens wat anders willen graven ze yamswortels uit en braden die. Van de vruchten van de broodboom bakken ze een smakelijk bruin brood. Ze hebben schildpadsoep vooraf en ananas na. Voor winst en bezit werken ze niet. Er wordt niet meer gewerkt dan nodig is om in leven te blijven en volop van het leven te kunnen genieten. Ze lachen om de westerse beschaving die daar nog lang niet aan toe is. Dat ik het roerend met ze eens was, was een van de redenen waarom ze zonder terughouding met me praatten in bêche-de-mer Frans of pidgin Engels.

Zo had ik ongemerkt zowat een maand lief en leed met mijn vrienden gedeeld. Wat een dwaze uitdrukking in dit verband. Leed was er niet. En die maand? Het had net zo goed een dag of een jaar kunnen zijn. Toch voelde ik een verraderlijke onrust in me opkomen. Een drang, maar bij mij was het geen instinct zoals bij de trekvogels. Het was eerder de trek van het water boven een waterval. Of kreeg ik last van mijn geweten? Zouden ze op den duur toch genoeg van me krijgen omdat ik op de gemeenschap parasiteerde? Maar ik kostte hun niets. Ik probeerde die akelige gedachten van me af te zetten, maar het lukte niet. De *Anaä* zou over een paar dagen terugkomen, had ik gehoord. Ik moest kiezen of delen. Voorgoed op Bora Bora blijven of voorgoed weggaan.

Ik kon niet tot een besluit komen.

Twee dagen later was er grote opwinding in het dorpje. De vrouwen stookten een reusachtig vuur van takkebossen in een diepe kuil en gooiden er steeds grotere stukken hout in. Daarna grote platte stenen die begonnen te gloeien tot ze witgloeiend en bijna doorzichtig wa

Toen ik vroeg waarvoor dat vreugdevuur was lachten de vrouwen geheimzinnig en een beetje verlegen.

Tegen een uur of drie kwamen de mannen uit het bos terug met een verwilderde geit, die ze met rotanstrikken gevangen hadden. Het was een van de laatste exemplaren van een kuddetje tamme geiten die een Franse kolonist indertijd geïmporteerd had. De onderneming was mislukt en de kolonist was verdwenen met achterlating van de geiten die in het bos ontsnapt waren.

De geit werd door het kamponghoofd volgens de regelen der kunst ontweid en ontleed en de stukken werden in pisangbladeren gewikkeld en op de witgloeiende stenen gelegd. Daarna werd de kuil zo snel mogelijk dichtgegooid. Zodra ergens stoom begon te ontsnappen werd er weer zand op gegooid, tot we niets meer hoorden dan een zacht, gesmoord gesuis, als het gezoem van in woede ontstoken bijen in een korf. De mannen lachten tegen me en streken zich over hun buikjes. Geen droppel van het kostelijke vleesnat kon verloren gaan. Ik begreep wel dat er iets gevierd moest worden, maar niet wat en omdat ze niets zeiden ging ik maar naar mijn lievelingsplekje aan het strand en vlijde mij neer op het zachte zand.

Weer begon de onbestemde onrust in me te spoken. Maar ik was hier toch niet gestrand, zoals op Tahiti? Ik was thuisgekomen en voelde me hier volmaakt gelukkig. Waarom kon ik hier dan niet blijven en van het ideale klimaat genieten, zoals het grote gezin waarin ik opgenomen was? Zoals al die grote en kleine kinderen van de zon? Nee, zei een stem in me. Want je kunt hier niet *aarden*! Je hebt hier geen wortel geschoten, zoals zij. En zoals de palmen. Je wil hier alleen maar blijven uit gemakzucht en een lui leventje leiden op kosten van de gemeenschap. Je bent geen cent beter dan de Zweed. Een uitvreter! ...

Ik werd uit mijn bittere mijmeringen opgeschrikt door geroep van de kanaka's. Ze wenkten en wezen naar de zee. Daar kwam de *Anaä* langzaam aanvaren. Kwam ze om hem te halen? Om me te deporteren, niet naar een onbewoond eiland, maar naar de onbewoonbare wereld van de westerse beschaving? Naar de wereld van het bezit, van het geweld van de oorlog? Was de *Anaä* het symbool van mijn thuiskomst en vertrek?

Een troepje vrouwen met scharlaken hibiscusbloemen in de haren kwam op me toe en één harer drukte me voorzichtig een krans van fijne, rose en zwart-en-wit gespikkeld kinkhorentjes op het hoofd. Ze . amen me halen om getuige te zijn van de plechtige opening van

de Polynesische oven. Ik liep tussen twee vrouwen in en gaf ze allebei een hand, als een kind dat steun zoekt bij zijn vader en moeder.

De aarde werd met lange schoffels voorzichtig weggetrokken. De stoom begon op te stijgen. De pisangbladeren kwamen te voorschijn. Een beetje verbruind en verschrompeld, omdat ze even aan de hitte hadden blootgestaan voordat ze volkomen bedekt waren. De hitte boven de oven was geweldig. Zeker boven de duizend graden. Met lange bamboestokken, waaraan haken bevestigd waren, werden de stukken vlees uit de oven gehaald en op verse pisangbladeren gelegd.

Toen begon de smulpartij bij het licht van primitieve lampen met klapperolie. De zon was ondergegaan zonder dat ik het gemerkt had. De sappigste bouten werden voor me afgesneden. Ze smolten op mijn tong en al gauw dropen mijn handen en mijn gezicht van het vet.

Toen alles op was gingen we ons afspoelen in de zee en schuurden ons schoon met zand.

Bij onze terugkomst was „de tafel afgenomen" en hurkten we neer.

Nu kwam de beurt aan de sagenverteller, een oude man. Met behulp van een kanaka die op een Engelse copra-schoener gevaren had begon hij me, heel langzaam sprekend, te vertellen van een ver land „aan de overkant van de oceaan", waar vele geslachten geleden hun voorvaderen, door de honger verdreven, in dertig voet lange kano's de zee overgestoken waren. Hoe ze geland waren op grote eilanden en weer verdreven waren en door stormen gekomen waren in zeeën waar het water van steen was en hoe ze zich daarna verspreid hadden in de Stille Zuidzee en de hele Stille Oceaan. Hoe ze drinkwater op matten hadden opgevangen en duizenden mijlen rondgezwalkt hadden tot ze in Polynesië terecht waren gekomen.

Het waren geen sprookjes, die hij vertelde, zelfs geen mythen. Het waren waarheidsgetrouwe overleveringen van geslacht op geslacht. Veertig of meer geslachten. Alle sagenvertellers: op Nieuw Zeeland, de Gezelschaps Eilanden, de Fidzji Eilanden, de Paumotoe Archipel en op Samoa, vertellen dezelfde details van die uittocht, duizend jaar of meer geleden, die hen voerde tot in de buurt van de Zuidpoolzee. De Amerikanen hebben overal commissies heen gestuurd met professoren en stenotypisten en al, die de overleveringen vastgelegd hebben. Toen die commissies bij elkaar kwamen bleek dat de stenografische rapporten klopten wat betreft de oudste generaties. De verslagen weken uiteraard steeds meer af naarmate de tijd verstreek en de plaatselijke verschillen dus groter werden. Ik heb op mijn terugreis van Nieuw Zeeland naar Amerika via Hawaï de verslagen van die commissies gelezen

in de bibliotheek van Honolulu en zag onder het lezen telkens de oude sagenverteller voor me, die het epos van de Polynesische transmigratie verteld had of het de eenvoudigste zaak van de wereld was.

Uren lang sprak hij door en vertelde me wat hij van zijn vader gehoord had en die weer van de zijne en zo verder en in die uren leefde ik duizend jaren met de Polynesiërs mee, legde duizenden mijlen af in een open kano in volle zee en leed honger en dorst met hen.

„En daarom," zo eindigde de oude bard, „betreden de zielen van onze afgestorvenen bij de eerste zonsondergang het smalle gouden pad over zee naar het westen en snellen de zon achterna, tot zij weer thuiskomen in het geboorteland van hun voorvaderen, aan de overkant van de oceaan."

Dit was het glorieuze afscheid dat ze me bereid hadden, want *zij* hadden allang geweten dat ik vertrekken zou als de *Anaä* het eiland weer aandeed. Toen ik nog in tweestrijd op het strand gezeten had, hadden zij de offergeit voor het afscheidsmaal al gevangen.

Ik was verzoend met de werkelijkheid. Zo was het goed heengaan, al wist ik dat er geen weerzien zou zijn.

De volgende morgen deed de kleine bevolking van het eiland mij uitgeleide. Ze raakten allen de bovenkant van mijn rechterhand zachtjes met hun vingers aan. Ik was volkomen overstuur en drukte in mijn verwarring het dorpshoofd mijn Zweedse zakmes in de hand. Hij dankte me niet. Hield het alleen tussen zijn beide handen voor de borst.

Toen ik aan boord van de *Anaä* gestapt was keerde ik me om. Ze wuifden en lachten en ze riepen een woord dat ik niet verstond. Toen gingen ze weg en keerden zich niet meer om.

Dat onbekende woord, die liefelijke klank, heb ik als een talisman meegenomen en ik zal de illusie met mij blijven meedragen dat dat woord „Vrede met U" betekende.

*

*) Polynesië (poly: veel en nèsos: eiland) beslaat een oppervlakte van ongeveer 20 millioen vierkante kilometer en ligt tussen de evenaar en de dertigste (zuider) breedtegraad in de Stille Zuidzee, het zuidelijke deel van de Stille of Vreedzame Oceaan (Pacific Ocean).

Het bestaat uit een onnoemelijk aantal eilanden in groepen.

De eilanden zijn over het algemeen van vulkanische oorsprong of/en atollen (ringvormige koraaleilanden met een lagune).

De Gezelschaps Eilanden, waartoe Tahiti (of O'Taheite) behoort, liggen om de twintigste breedtegraad.

KORT BESTEK

Mij ook niet

Nel Noordzij heeft een roman geschreven, „Het kan me niet schelen". Deze schrijfster observeert en rapporteert met een bekwaamheid, soms, niet zelden, die mij wel boeit. Maar haar ik-figuur stapt te autistisch en hoogmoedig tussen de nevenfiguren in het boek door, dan dat ik haar rapporten met veel belangstelling kan volgen. Eigenlijk zou een van de deze „ik" zo onherroepelijk overtroffen bijfiguren, een tante, een schooljuf, een al dan niet lesbische vriendin, eens tegen haar hebben moeten zeggen: „uit mijn weg, geslaagd kreng". Dan zou het boek interessant hebben kunnen worden.

Het boek wint beslist niet aan belang, doordat de schrijfster excrementen durft benoemen, haar mensen aan hun billen laat krabben en ze over homosexualiteit durft laten spreken. Dat gebeurt nu al duizend jaar. De enige gevallen die de moeite van het lezen waard blijven zijn die, waarin het allemaal een functie had. Dat moet dan een andere functie zijn, dan te laten weten dat schrijver of schrijfster durft meedoen. Het komt mij echter voor, dat die functie in het geval van Nel Noordzij niet een andere is. Er wordt „openhartig" over sexe en sexualiteit in geschreven, nietwaar? Maar het blijft dan ook alleen maar sexe en sexualiteit, van een al te veilige afstand. Woorden. Erotiek is er niet bij. De belevenissen zijn ver van opwindend, want er gebeurt niets en er wordt geen zweem van spanning overgedragen.

Erg is ze hè, die ik-figuur. Het kan haar niets schelen. Mij ook niet.

Collectieve straf op Cyprus

De bewoners van het dorp Lefkoniko op Cyprus hebben een collectieve geldboete gekregen groot ongeveer twintig duizend gulden als straf voor het feit. . . . niet, dat *zij* brand gesticht *hebben,* maar omdat er brand gesticht *is.* Door wie dan ook. Het postkantoor is in brand gestoken en de gouverneur, die er tot zijn verdriet niet achter kan komen welke daders hij daarvoor mag laten ophangen, heeft nu zijn toevlucht tot een collectieve straf genomen.

Het opleggen van collectieve straffen is een terreurmiddel van de onderdrukkers van alle eeuwen en alle naties. De Duitsers legden ze hier op, wij deden het in Indonesië.

Het opleggen van collectieve straffen, niet aan bepaalde schuldig bevonden mensen, maar uit woede tegen een bevolking waar men de greep op gaat verliezen, is altijd een teken van het naderende einde van een onderdrukkersverhouding.

De „gouverneur" van Cyprus heeft een dorp collectief gestraft. Men kan voor de Britten op Cyprus de dagen nu aftellen.

Verwijten.

„Wat men Adriaan van der Veen ook zou mogen verwijten, zeker niet, dat de motieven van zijn romans alledaags of oppervlakkig zijn."

Wij geloven niet, dat Adriaan van der Veen zich erg ongelukkig zal voelen met dit begin van een kritiek op zijn laatste roman, want wat men hem ook zou mogen verwijten, hij lijdt niet aan vervolgingswaarzin, is geen paus en heeft lang niet altijd gelijk. Maar gek blijft het, zo te beginnen.

Rein Blijstra deed het, in het Vrije Volk van 30 Nov. 1955, en wij gingen zijn recensie lezen in de hoop interessante zwarte plekken bij Adriaan te zien blootleggen — waar dan tegenover zou staan, gelukkig, dat de motieven van zijn romans niet alledaags of oppervlakkig zijn.

Wij kwamen bedrogen uit. Niets dan goeds. Wàt men Rein Blijstra ook verwijten moge, zeker niet, dat hij zijn bespreking deze keer niet op hoogst merkwaardige wijze begint. Had hij onbewust weerzin tegen het boek in casu en heeft hij zich daarvan, als de rechtschapen man en de goede criticus die hij ongetwijfeld is, willen „afschrijven"?

Als wij dit vertellen aan een oudere vriend, zegt deze: er is een criticus geweest die, een opvoering van Othello besprekende, aanving als volgt: „De eigenlijke inhoud van dit stuk is „zakdoekje leggen, niemand zeggen" ". Wie was dat ook weer, zegt onze vriend. Wacht es, zegt hij, dat was Blijstra!

Chroesjtsjow — het type van een dictator?

Het evenwicht tussen de enkele grote mannen aan de top in Sovjet-Rusland vervult velen met spanning. Men wil het graag geloven, maar men is er nog niet van overtuigd, dat het een stabiel evenwicht is. De grond voor de speculaties is, dat men van een éénmans-dictatuur aanmerkelijk verslechtering verwacht van de toestanden in de S.U. en in haar betrekkingen met de rest van de wereld.

Met voorbijgaan van de kwestie of er misschien nog een dictatuur *is* in de Sovjet-Unie — is zij ooit opgeheven? — kan men zich wel eens wagen aan bespiegelingen omtrent de eventuele candidatuur voor dat dictatorschap van Chroesjtjow. Men zegt: De onbeschofte manier, waarop hij zich in India en Birma heeft gedragen tegenover Engelsen en Fransen, het zich een dergelijk „opbruisend" gedrag te durven ver-

oorloven, wijst op een keihard geloof in zichzelf. Dus zou Chr. althans aan één der voorwaarden voor het dictatorschap voldoen. Het antwoord luidt: als het ontstaan van dictatuur van de persoon van een candidaat-dictator zou afhangen, dan zou men misschien in de candidatuur van Chr. moeten geloven. Maar het hangt daarvan niet af.

Als wij niet aan een candidaat-dictator denken, waaraan denken wij bij die Chr. dan wel? Want hij blijft ons nog wel even bezig houden. Ziehier de typering van Taya Zinkin in Le Monde: „Boelganin gedraagt zich en kleedt zich als een senator uit het Zuiden en Chroesjtjow als een die-hard uit Chicago".

Philip Deane, van The Observer, is van mening, dat Chr. werkelijk méént wat hij zegt. Deane was erbij dat Chr. in Dehli een bedelaar zag en zei: „Nou kan je eens zien in wat voor toestand die Britten deze mensen hier achtergelaten hebben. . . ." Deane zegt ook dat al de technici onder de indruk van Chr.'s kennis van zaken kwamen. „That guy knows what he's talking about", aldus een stuwdambouwer. Maar, zegt Deane, als je hem wat over zijn land vraagt en zijn antwoord bevredigt je niet, dan volstaat deze man met hetzelfde antwoord nòg eens te geven, zij het met veel meer nadruk, alsof de man die het niet begrepen heeft van kwaadwilligheid verdacht moet worden. . . .

Marguerite Higgings vertelt in de N.Y.H.T. dat een Amerikaanse congresman zich als volgt over Chr. had uitgelaten: „However I must condemm that man's politics, you've got to admit that he's the closest thing they've got to a regular guy." Dat zou kunnen kloppen met Chicago. Op deze gedachte borduren we voort.

„Als wij de heer Chr. hier nog drie maanden zouden kunnen houden," aldus het praatje op de westerse politieke cocktailparties in Delhi, „India would join Seato". Zou dat waar zijn? In dat geval zien wij een mooie opdracht voor de Russische geheime buitenlandse dienst: zien te bevorderen, dat een groepje senatoren en congresmensen drie maanden in Delhi komen logeren. . . .

Indonesian Sociological Studies. Selected Wrtings of B. Schrieke. Part one. W. v. Hoeve, The Hague, 1955.

Dit eerste deel sociologische studies van Prof. Dr B. J. O. Schrieke uit de periode 1924 tot 1930 verscheen als tweede nummer van de reeks *Selected Studies on Indonesia by Dutch Scholars* die door een commissie onder voorzitterschap van Prof. Dr W. F. Wertheim voor publicatie, na vertaling in het Engels, worden gekozen.

Prof. Schrieke was historicus en socioloog, en te beter historicus doordat hij de problemen sociologisch zien en benaderen kon. Hij zag dieper dan de Ned.-Indische bureaucratie, die haar bestuursbeleid liet bepalen door het doel van het koloniaal beleid, en de „feiten der practijk" beoordeelde naargelang ze in het bestuursschema bleken te passen, zonder behoefte te gevoelen om de sociologische achtergronden te onderkennen. Schrieke was onder de min of meer invloedrijke hogere overheidsdienaren een der eersten die inzagen dat die problemen daarnà pas tot rationele oplossing gebracht zouden kunnen worden. Hij was een baanbreker, als zijn geleerde ambtgenoot Prof. J. van Gelderen, wiens *Voorlezingen over Tropisch-Koloniale Staathuishoudkunde* (1927) tot op deze dag hun waarde behouden hebben. Het is de tragiek der koloniale geschiedenis, dat de betekenis van hun arbeid destijds in slechts kleine kringt erkend werd en hun invloed op de practijk van het Ned.-Indische regeringsbeleid, dat overwegend op scheppen van de voorwaarden tot winstgevende exploitatie van het aan welvaartsbronnen rijke wingewest gericht was, zo uiterst gering bleef.

In de eerste dezer studies wordt de wijziging van de politieke en de economische verhoudingen in de Indonesische archipel in de zestiende en de zeventiende eeuw behandeld. Het was de periode van Java's expansie en van de overwegende invloed in de archipel, tot het, ten tijde toen de Oost-Indische Compagnie haar macht gestabiliseerd had, terugviel tot de staat van een louter agrarisch gebied, terwijl de Makassaren van een landbouwvolk uitgroeiden tot een van geduchte zeevaarders en handelaren. Wat Schrieke ervan vertelt geeft een hoge dunk van mogelijkheden, die zich aanvankelijk konden realiseren, doch later door invloeden van buitenaf verstikt werden.

In de studie worden de oorzaken van de communistische opstand ter maanden van 1926, uiteengezet. Schrieke schreef deze uiteenzetting voor het rapport der commissie van onderzoek naar het verloop van die opstand, die op 13 Februari 1927 door de N.I.-regering werd ingesteld. De helft van dit rapport, met de inleiding en twee hoofdstukken van Schrieke's hand, werd gepubliceerd; de vertaling ervan vindt men in de bundel.

Schr. schetste hierin de ernstige verbittering, die in de eerste decennia dezer eeuw onder de bevolking van Menangkabau groeide, doordat de natuurlijke drang tot ontwikkeling uit de fase der productenhuishouding door maatregelen der overheid, welker voornaamste doel was de verzekering van „rust en orde" geremd werd. Men meende dat de tevredenheid der bevolking en de rust enkel gewaarborgd konden worden als over genoeg rijst voor het levensonderhoud beschikt en geen surplus voor uitvoer

geproduceerd werd. Maar de teelt van handelsgewassen, waar in verscheidene streken toe overgegaan was, en de heffing van belastingen die in geld betaald moesten worden, schiepen de noodzaak van ontwikkeling van een geldhuishouding, die wijziging in de sociale verhoudingen bracht. De aloude familiesaamhorigheid verslapte, de adat begon haar greep op de geesten te verliezen. Het „tolong menolong" — onderling hulpbetoon — maakte meer en meer plaats voor loonarbeid. Het traditionele gezag der hoofden verzwakte.

In deze ontwikkeling greep het bestuur herhaaldelijk in. Het was slecht geïnformeerd omtrent hetgeen in de inheemse samenleving omging. Er was weinig continuïteit in het bestuur; de Europese bestuursambtenaar bleef over het geheel maar kort in zijn ressort, zodat het gevaar dat zijn opvolger ‚everbeterde", d.w.z. afbrak wat de voorganger tot stand had gebracht, reëel was. Godsdienstige voorgangers werden verdacht als ze blijk gaven van begrip voor het nieuwe. De pengoeloes zagen de eerbied die ze genoten hadden, en hun prestige afnemen onder invloed van het proces van sociale vooruitgang. De godsdienstleraren waren intellectueel de minderen van jongeren die schoolonderwijs genoten hadden en voelden zich in een hoek gedrongen. De prijzen waren gestegen en de massa der bevolking, die levensmogelijkheden vond dank zij traditioneel ongedeeld familiebezit, ondervond de druk van de behoefte aan geld. En onder de jongere generatie waren er velen die, met overschatting van de waarde van hun schoolse kennis, zich wereldwijs waanden en de dwang van het sociale stelsel ondergingen als onredelijke druk.

Er heerste algemene ontevredenheid, en daarop speculeerden de communisten, die al sinds jaren propaganda voerden. „Kemerdekaan", vrijheid van de vreemde overheersing, werd het kort begrip van het einde van alle grieven. Zo brak dan de opstand uit.

Dat de door Schrieke gesuggereerde oplossing halfhartig aanvaard werd was te wijten aan het karakter van het koloniaal bewind zelf. De publicatie van zijn critiek op het algemene regerings- en locale bestuursbeleid was mogelijk dank zij de ruime opvattingen van gouverneur-generaal. De Graeff, die in de jaren toen hij vicepresident van de Raad van Indië was de naaste medewerker was geweest van gouverneur-generaal Van Limburg Stirum en van deze veel had geleerd.

De derde studie van de bundel bespreekt de verandering, in de loop der jaren, van de positie der regenten. Van deze aanvankelijk typische volkshoofden werden door Daendels gouvernementsambtenaren gemaakt, met het onvermijdelijke gevolg dat ze neergedwongen werden tot de rang van uitvoerders van door de regering te Batavia en door de residenten — wier „jongere broeders" ze kwamen te heten — gegeven opdrachten en aan gezag in eigen inheemse kring inboetten. Ze verloren hun oorspronkelijke zelfstandigheid.

Het is niet mogelijk, aan de rijke inhoud van deze bundel studies in een korte boekbespreking recht te doen. We zien vol verwachting en in spanning uit naar het tweede deel.

D. M. G. Koch.

ENKELE NIEUWE UITGAVEN IN DE WERELD-BOOG REEKS

In flexibele band van Ap. Dekkers. Formaat 19 × 12 cm.

69 *Mörike, Eduard:*

Mozart op weg naar Praag

De beroemdste novelle van deze Duitse dichter en romancier over de componist van 'Don Giovanni'. Vertaling mevr. R. Wiessing-de Sterke. 84 blz.

70 *Kloosterman, Dr G. J.:*

Over bevalling en geboorte

Vlot en voor ieder begrijpelijk behandelt de deskundige schrijver de problemen der aanstaande moeders, mede in verband met het vraagstuk der pijnloze bevalling. Met 3 afb. 104 blz.

71 *Tucholsky, Kurt:*

Kasteel Gripsholm

Het verhaal van een zomerliefde in Zweden, het land waarheen deze scherpe satiricus vluchtte. Vertaling Per Olafson. 144 blz.

72 *Boom, Dr A. van der:*

Scheppen en Schouwen

Zes kunsthistorische essays. Met 7 afb. en een plattegrond van de kathedraal van Reims. 154 blz.

73 **De Duizend en één Dag. 1e deel**

Gelijk de oorspronkelijke uitgave zal ook de Wereld-Boog-editie van deze Oosterse verhalen vijf delen beslaan. Vertaling C. F. v. d. Horst. Eerste deel. ± 146 blz.

74 *Dr A. K. Evrard:*

Korte inleiding tot de geschiedenis der psychiatrie

Van het geloof aan heksen en bezetenheid tot aan de moderne opvattingen inzake geestesziekte. 107 blz.

75 *Paul Gallico:*

De Liefde van de zeven Poppen

Een nieuwe vertelling van deze bekende auteur, geschreven naar het thema van de veelbesproken film 'Lili'. Vertaling T. Lau. 120 blz.

76 *Dr W. E. van Wijk:*

Onze kalender

Het ontstaan en de ontwikkeling van de tijdrekening en van de huidige kalender. Met twaalf kaarten en register. 160 blz.

77 **Vijftien Huwelijkse Vreugden**

Een schalks geschrift uit de Middeleeuwen, dat verhaalt van de ondeugden der vrouwen. Vert. en inl. Prof. Dr. J. Tielrooy. xviii en 121 blz.

78 *Jan van Lumey:*

Narcissus

Een kernachtige studie over de oorsprong der mythen en van het mysterie der zelfbespiegeling in het bijzonder. 107 blz.

79 *Henri A. Ett:*

Verjaard briefgeheim

Het toevallig gevonden archief van B. Huydekoper opent een onverwacht fris uitzicht op onze XVIIIe eeuw. 144 blz.

80 *Dr H. G. W. van der Wielen:*

Doel en wezen der Volkshogeschoolbeweging

De geschiedenis van 25 jaar volksontwikkeling. ± 144 blz.

81 *Laye, Camara:*

Kind van Afrika

Levensroman van een jonge neger uit het hart van het zwarte werelddeel. Vertaling Margrit de Sablonière. 179 blz.

82 *Brink, Dr E. A. B. J. ten:*

Het Nederlandse Postwezen vroeger en nu

Een zeer prettig leesbaar en historisch gefundeerd levensbericht van „Tante Pos". 126 blz.

VERKRIJGBAAR IN IEDERE BOEKHANDEL

WERELD-BIBLIOTHEEK

Amsterdam — Antwerpen

DE KRONIEK VAN KUNST EN KULTUUR

herdacht in het December-nummer van jaargang 1955 het feit dat twintig jaar geleden het eerste nummer van dit maandblad verscheen.

Dit dubbelnummer bevat een herdruk van belangrijke artikelen uit de jaargangen van 1935 af. Deze bondige kroniek van twintig bewogen jaren is beschikbaar zolang de voorraad strekt voor *f* 2,90.

Nieuwe abonné's per 1-1-1956 krijgen dit nummer gratis toegezonden.

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij
UITGEVERIJ CONTACT, AMSTERDAM

BELANGRIJK BERICHT VOOR DE LEZERS IN EN OM AMSTERDAM

Forumavond op Maandag 13 Februari 1956

Voor lezers van De Nieuwe Stem en alle andere belangstellenden wordt in een nader aan te geven zaal een gratis toegankelijke forumavond belegd, waarop het forum wordt gevormd door redactieleden van ons tijdschrift *De Nieuwe Stem,* te weten: prof. dr N. A. Donkersloot (Anthonie Donker), mr W. H. Nagel (J. B. Charles), dr O. Noordenbos, prof. dr Jan Romein, prof. dr W. F. Wertheim, dr Victor E. van Vriesland. Zij spreken ieder kort over doel en streven van het door hen geredigeerde tijdschrift en verwachten en verlangen discussie. De drie beste discussianten ontvangen een gratis abonnement voor 1956.

Belangstellende lezers en introducé's kunnen zich bij de Administratie van de Wereldbibliotheek, Adm. de Ruyterweg 545, Amsterdam-W. tijdig van toegangsbewijzen voorzien.